

Skolelevs drogvanor 2018

CAN rapport 178

Martina Zetterqvist (red.)

Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, CAN

Layout inlaga: Britta Grönlund, CAN

Layout omslag: Jimmie Hjærtström, CAN

Tryck: EO Grafiska, 2018

ISSN 0283-1198

ISBN 978-91-7278-291-4 (tryck)

ISBN 978-91-7278-290-7 (pdf)

URN:NBN:se:can-2018-11 (pdf)

Skolelevers drogvanor 2018

Martina Zetterqvist (red.)

Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning

Rapport 178

Stockholm 2018

Innehåll

Förord.....	6
Sammanfattning	7
Rapporten.....	10
Alkohol.....	12
Tidig alkoholdebut.....	13
Anskaffningskällor.....	14
Alkoholkonsumenter	15
Mängden konsumerad alkohol	16
Intensivkonsumenter.....	19
Alkoholrelaterade problem.....	22
Alkoholrelaterade problem 2018	22
Utvecklingen 2000–2018	24
Tobak	26
Rökning.....	27
Snusning.....	30
Total tobakskonsumtion	34
E-cigarettor	35
Vattenpipa.....	38
Narkotika	40
Narkotikaerfarenhet	40
Erfarenhet av olika narkotiska preparat	43
Från vem kommer narkotikan?	45
Inställning till narkotikaanvändning	45
Nätdroger	47
Användning.....	47
Anskaffning	49
Läkemedel.....	51
Viktminskningspreparat.....	57
Dopning	59
Sniffning och boffning	63
Undersökningen	68
Bortfall.....	69
Hantering och tvättning av data	72
Viktning	72
Svarens tillförlitlighet	72
Förändringar av formuläret	73
Referenser	75
Bilaga 1: Formulär	

Diagram

1.	Andelen elever i årskurs 9 som varit berusade av alkohol respektive druckit ett glas alkohol vid 13 års ålder eller tidigare. 1989–2018.	13
2.	Andelen alkoholkonsumenter under de senaste 12 månaderna i årskurs 9 och gymnasiets år 2, efter kön. 1971–2018.	16
3.	Den beräknade genomsnittliga årskonsumtionen mätt i liter ren alkohol (100 %) i årskurs 9 och gymnasiets år 2, efter kön. 1977–2018.	17
4a.	Alkoholdryckers andel av den totala konsumtionen bland pojkar i gymnasiets år 2. 2004–2018.	18
4b.	Alkoholdryckers andel av den totala konsumtionen bland flickor i gymnasiets år 2. 2004–2018.	19
5.	Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som intensivkonsumerar alkohol minst en gång i månaden. 1972–2018.	20
6.	Problemindex bland samtliga elever samt bland alkoholkonsumenter i årskurs 9 och gymnasiets år 2. 2000–2018.	25
7a.	Andelen elever som röker i årskurs 9. Procentuell fördelning totalt och efter kön. 1974–2018.	27
7b.	Andelen elever som röker i gymnasiets år 2. Procentuell fördelning totalt och efter kön. 2004–2018.	28
8.	Andelen elever som röker i årskurs 9 och gymnasiets år 2. Frekvent (daglig/nästan daglig rökning) samt sporadisk rökning (röker ibland eller på fest). 2000–2018.	29
9.	Andelen elever i årskurs 9 som svarat att de rökt minst 1 cigarett vid 13 års ålder eller tidigare. 2000–2018.	30
10a.	Andelen elever som snusar i årskurs 9. Procentuell fördelning totalt och efter kön. 1974–2018.	31
10b.	Andelen elever som snusar i gymnasiets år 2. Procentuell fördelning totalt och efter kön. 2004–2018.	32
11.	Andelen elever som snusar i årskurs 9 och gymnasiets år 2. Frekvent (daglig/nästan daglig snusning) samt sporadisk snusning (snusar ibland eller på fest). 2000–2018.	33
12.	Andelen tobakskonsumenter i årskurs 9 och gymnasiets år 2. Frekvent (daglig/nästan daglig tobaksanvändning) samt tobaksanvändning totalt (frekvent eller mera sällan). 2002–2018.	35
13.	Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som använt e-cigarett någon gång. Procentuell fördelning efter kön. 2018.	37
14.	Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som rökt vattenpipa någon gång. Procentuell fördelning efter kön. 2018.	39

15.	Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som använt narkotika någon gång. Procentuell fördelning efter kön. 1971–2018.	41
16.	Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som uppgett att de använt narkotika de senaste 30 dagarna respektive fler än 20 gånger. 1989–2018.	42
17.	Erfarenhet av olika narkotikasorter bland elever som använt narkotika i årskurs 9 och gymnasiets år 2. 2018.	44
18.	Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som använt nätdroger någon gång, efter kön. 2012–2018.	48
19.	Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som någon gång använt spice, andra nätdroger samt nätdroger totalt, efter kön. 2018.	49
20.	Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som någon gång använt receptbelagda sömnmedel eller lugnande medel utan recept. 2004–2018.	52
21.	Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som någon gång använt läkemedel tillsammans med alkohol i berusningssyfte, efter kön. 1989–2018.	56
22.	Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som använt anabola steroider någon gång. 1993–2018.	60
23.	Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som använt anabola steroider någon gång, senaste 12 månaderna respektive senaste 30 dagarna. 2018.	61
24.	Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som sniffat/boffat någon gång. 1989–2018.	64
25.	Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som sniffat/boffat någon gång, senaste 12 månaderna respektive senaste 30 dagarna. 2018.	66

Förord

Kunskap om ungdomars användning av alkohol och andra droger – och utvecklingen över tid – är en förutsättning för att kunna vidta rätt förebyggande åtgärder på nationell, regional och lokal nivå. I Sverige har vi följt konsumtionsutvecklingen årligen på nationell nivå i årskurs 9 sedan 1971 och i gymnasiets år 2 sedan 2004. Sedan 2001 genomförs undersökningen på uppdrag av Socialdepartementet.

Under 2000-talet har vi sett en positiv utveckling. Mängden alkohol som konsumeras, andelen unga som dricker och den relaterade problembördan har minskat. Även skolelevernas användning av tobak har minskat. När det gäller andelen elever som använt narkotika har det inte skett några stora förändringar. Däremot tycks det finnas en viss ökning av frekvensen på användandet bland elever med narkotikaerfarenhet.

Precis som föregående år har de olika kapitlen skrivits av olika författare och kan därför skilja sig i upplägg och angreppssätt. Tanken är att varje kapitel ska bära sig själv och i sig vara intressant läsning. Till skillnad från tidigare års rapporter om skolelevers drogvanor finns det i år inget fokusområde eller kapitel om spel om pengar. Detta kommer istället lyftas ut i separata fokusrapporter i CAN:s nya fokusserie.

Avslutningsvis vill vi på CAN skänka ett stort tack till alla de elever och deras lärare som genom åren delat med sig av sin tid och sitt engagemang genom att besvara enkäten och därmed också möjliggjort den här rapporten.

Stockholm i november 2018

Håkan Leifman
Direktör CAN

Sammanfattning

I denna rapport redovisas resultat från de årliga drogvaneundersökningarna i årskurs 9 och gymnasiets år 2. Undersökningen i nian har genomförts sedan 1971, vilket gör den till en av de längst pågående undersökningsserierna i världen. Gymnasieundersökningen påbörjades 2004 och är därmed inne på sitt andra årtionde. Som en del i uppdraget att följa drogutvecklingen har CAN haft ansvaret för skolundersökningen sedan 1986. Från 2001 har undersökningarna genomförts på direkt uppdrag av Socialdepartementet. Syftet är i första hand att belysa utvecklingen av drogvvanor och att studera skillnader mellan olika grupper. Årets datainsamling har, liksom tidigare år, genomförts under våren med hjälp av anonyma enkäter som besvarats i klassrummen i ett riksrepresentativt skolorval. Underlaget till redovisningarna 2018 består av 5 319 respondenter i årskurs 9 och 4 878 i gymnasiets år 2. Bortfallet av klasser uppgick till 21 % i årskurs 9 respektive 15 % i gymnasiets år 2, det individuella bortfallet var 17 respektive 19 %.

Under 2000-talet har inte bara alkoholkonsumtionen, andelen alkoholkonsumenter samt den relaterade problembördan minskat bland skoleleverna, även tobaksvanorna har visat på en minskning över tid. Användning av narkotika har under samma tid varit mer oförändrad. Vidare syns även en viss minskning i användandet av mer sällsynta droger så som nätdroger, sniffning/boffning och att kombinera läkemedel och alkohol i bersusningssyfte. Nedan följer kapitelspecifika sammanfattningar.

Alkohol

Andelen alkoholkonsumenter såväl som mängden konsumerad alkohol bland svenska skolelever är år 2018 på fortsatt historiskt låga nivåer i både årskurs 9 och i gymnasiets år 2. I årets undersökning svarade 39 % i årskurs 9 och 72 % i gymnasiets år 2 att de druckit alkohol under de senaste 12 månaderna, vilket är ungefär samma nivå som i förra årets undersökning. Årskonsumtionen mätt i liter ren alkohol (100 %) uppmättes till 1,0 liter i årskurs 9 och 2,8 liter i gymnasiets år 2. Jämfört med 2017 innebar detta en liten minskning i båda årskurserna. Framförallt minskade pojkarna i gymnasiet sin konsumtion från 3,7 liter 2017 till 3,0 liter i 2018 års undersökning. Vad gäller anskaffningen av alkoholen var Systembolaget den vanligaste källan följt av person som säljer smuglad alkohol.

Alkoholrelaterade problem

Simultant med den minskande konsumtionen under 2000-talet har även den alkoholrelaterade självrapporterade problembördan minskat bland eleverna. Detta har mätts med hjälp av ett index baserat på ett flertal frågor om alkoholrelaterade problem. En del problem av lindrigare karaktär genererar relativt höga svarsandelar, som att ha haft sönder saker eller kläder eller att ha grälat. Bland niondeklassarna var det emellertid nästan lika vanligt att ha blivit fotad eller filmad i en pinsam eller kränkande situation som att ha grälat. Men även andra konsekvenser av mer allvarlig karaktär som att ha kört motorfordon, åkt med en berusad förare eller att ha råkat ut för olycka eller skadats uppgavs av runt en tiondel av eleverna som druckit alkohol.

Tobak

Tobaksanvändningen bland niondeklassare har minskat påtagligt under 2000-talet. I årets undersökning klassificerades 11 % som rökare och 7 % som snusare, vilket är ungefär samma nivåer som förra året. I gymnasiet har andelen rökande elever minskat sedan 2012 och i årets undersökning uppgav 23 % att de rökte medan 14 % uppgav att de snusade. Den nedåtgående trenden i tobaksanvändningen tycks dock ha stannat av något och framförallt har andelen snusare legat på en förhållandevis stabil nivå under de senaste åren i båda årskurserna. Vidare uppgav 32 % i årskurs 9 och 41 % i gymnasiets år 2 att de någon gång använt e-cigarett, vilket är en signifikant ökning sedan frågan inkluderades i undersökningen 2014. Det var omkring tre gånger så vanligt att rökande elever hade provat e-cigarett jämfört med de elever som inte rökte. Samma fördelning återfanns bland användarna av vattenpipa, men där har användandet istället närmast halverats under de senaste tio åren.

Narkotika

Narkotikaerfarenheten har varit relativt stabil de senaste tio åren sett till andelen elever som någon gång använt narkotika. Under 2018 svarade 8 % av pojkarna och 6 % av flickorna i årskurs 9 att de någon gång använt narkotika. Jämfört med niorna är det betydligt vanligare att eleverna i gymnasiets år 2 har använt narkotika; 17 % av pojkarna och 14 % av flickorna. Däremot visar konsumtionsutvecklingen bland dem som väl använt narkotika på en viss ökning. Vidare har uppfattningen att det medför stor fysisk eller psykisk risk att prova cannabis 1–2 gånger minskat bland eleverna. Vad gäller anskaffningen är det vanligast att ha fått tag på narkotikan via vänner/partner och bekanta samt att ha uppgett att det kommer från annan person som t.ex. langare.

Nätdroger

Sedan 2014 har andelen elever som använt nätdroger minskat. I årets undersökning uppgav knappt 1 % i både årskurs 9 och gymnasiets år 2 att de använt nätdroger. Vanligast var att ha använt ”spice eller liknande rökmixar”.

Läkemedel

Andelen elever som använt sömnmedel eller lugnande läkemedel utan läkares förskrivning har under 2000-talet legat relativt stabil men under senare år syns en liten ökning bland framförallt gymnasieeleverna. I årets undersökning uppgavs detta av 4 % i årskurs 9 och 5 % i gymnasiets år 2 och lika vanligt var det att någon gång ha använt smärtstillande medel utan läkares förskrivning. Jämförs de som använt någon av läkemedelstyperna med dem som inte använt detta, framgår att det var en väsentligt högre andel intensivkonsumenter av alkohol, frekventa narkotikaanvändare samt elever som röker frekvent i den läkemedelsfarna gruppen. I kapitlet Läkemedel beskrivs även användandet av läkemedel som tas i samband med alkohol i berusningssyfte, vilket successivt har minskat, samt en redovisning av förekomsten av viktminskningspreparat.

Dopning

Vad gäller dopning har erfarenheten av anabola androgena steroider (AAS) legat på en relativt konstant och låg nivå de senaste 20 åren i årskurs 9 och sedan 2004 i gymnasiets år 2 (1 % i årskurs 9 respektive gymnasiets år 2 som använt någon gång). Vidare framgår det att elever med dopningserfarenhet i större utsträckning även har använt narkotika jämfört med elever som inte har erfarenhet av dopning.

Sniffning och boffning

Sniffningstrenden har sedan millennieskiftet varit mer eller mindre nedåtgående och andelen elever med sniffningserfarenhet har sedan 2012 halverats i båda årskurserna. I årets undersökning uppgav 3 % av såväl niondeklassarna som gymnasieeleverna att de någon gång sniffat eller boffat ett preparat. En förklaring till de liknande prevalenserna i årskurs 9 och gymnasiet är att få elever debuterar med sniffning eller boffning efter högstadiet.

Rapporten

Rapporten är indelad i kapitel utifrån substans eller ämnesområde. Årets författare av Skolelevers drogvanor är Anna Englund (*Alkohol* samt *Läkemedel*), Isabella Gripe (*Narkotika*), Martina Gröndahl (*Dopning*), Ulf Guttormsson (*Sniffning och boffning*), Tony Nilsson (*Nätdroger*), Siri Thor (*Alkoholrelaterade problem*) och Martina Zetterqvist (*Tobak*). Kapitlet om spel om pengar redovisas, till skillnad från tidigare år, i en separat fokusrapport. I årets rapport finns inte heller något fokusområde utan detta lyfts istället ut i en egen rapport.

Nedan beskrivs olika begrepp och facktermer som förekommer i rapporten. Två begrepp som används synonymt är drog(er) och substans(er). Båda används som samlingsnamn för de preparat/medel som tas upp, t.ex. alkohol, narkotika och tobak. När det gäller flertalet övriga begrepp som används i rapporten förklaras dessa närmare i anslutning till de aktuella textavsnitten.

I de tabeller som redovisas i rapporten används följande beteckningar:

- Uppgift kan inte förekomma (pga. att årskursen inte ingått i undersökningen eller frågan inte ställts).
- .. Uppgiften är för osäker för att återges eller kan inte hittas.
- Ingen frekvens (dvs. ingen elev har angett svarsalternativet).
- 0,0 Procenttal avrundat till 0 (dvs. svarsalternativet har angetts av minst en elev men av mindre än 0,05 % i respektive grupp).

I urvalet till skolundersökningarna är det klass och inte elev som väljs ut. Det innebär att eleverna i studien är klustrade i skolklasser, vilket gör att antagandet om oberoende mellan observationerna inte kan uppfyllas (Hox 2002). För att inte generera falska signifikanta resultat vid signifikanstestning används i föreliggande rapport ett signifikanstest som tar hänsyn till dessa klustereffekter. I de fall det står beskrivet i texten att något är signifikant eller statistiskt säkerställt är detta som lägst på 95 % säkerhetsnivå.

Materialet presenteras i de allra flesta fall uppdelat på kön och årskurs. Normalt redovisas procenttal beräknade på samtliga elever i respektive grupp, inklusive de elever som inte svarat på frågan. Internbortfallet ingår alltså i nämnaren då procentandelarna beräknas, dessa redovisas som ”ej svar”. Detta har dock en ytterst marginell betydelse eftersom det interna bortfallet normalt ligger på en konstant låg nivå. Eventuella avvikelser från detta påtalas i förekommande fall i texten.

Från och med år 2013 redovisas resultaten från skolundersökningarna i en tabellbilaga i digitalt format på www.can.se. Vid hänvisning till tabeller med nummer är det den digitala tabellbilagan på nätet som avses. Tabeller i texten är försedda med bokstäver och kommer i alfabetisk ordning.

Alkohol

Anna Englund

Tidigare undersökningar har visat att alkoholkonsumtionen bland skolungdomar i Sverige har sjunkit under flera år (Thor, 2017). Den minskande trenden i alkoholkonsumtion bland ungdomar har inte heller varit unik för Sverige utan har observerats i ett flertal europeiska länder (Kraus m.fl. 2016).

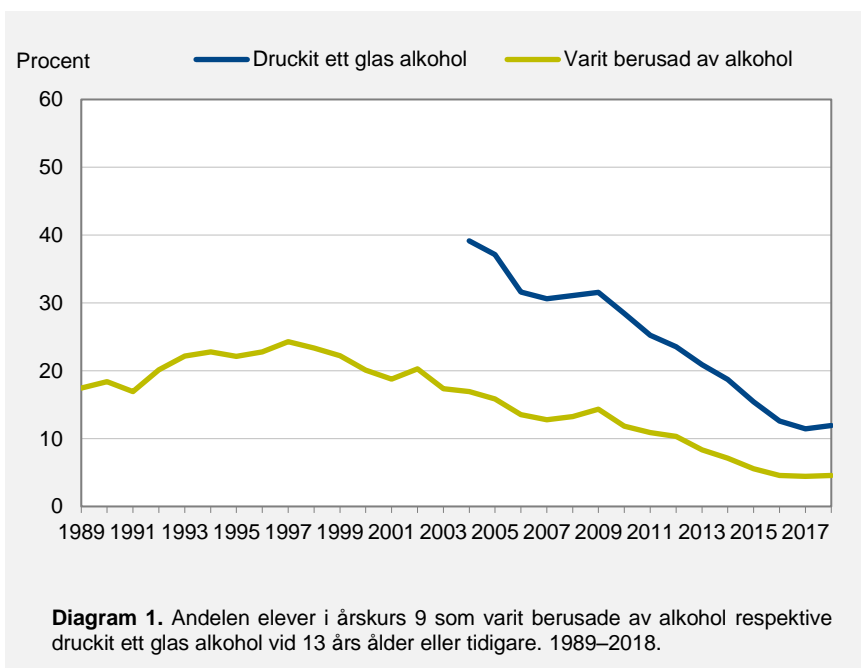
Även 2018 års undersökning visar, sett ur ett längre perspektiv, på låga nivåer vad gäller alkoholkonsumtion bland elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2. För vissa alkoholmätt är årets värden de lägsta som hittills uppmätts vilket indikerar en fortsatt positiv utveckling. Men för en del mätt ter sig den kraftiga nedgång som skådats under 2000-talet ha bromsat in något sett ett par år tillbaka. Det bör även nämnas att det fortfarande kvarstår en betydande andel minderåriga elever som uppgett att de har druckit alkohol varav en del uppgett en mer omfattande konsumtion.

I detta kapitel redovisas utvecklingen för ett antal alkoholmätt. Först redovisas utvecklingen av andelen som konsumerat alkohol i mycket unga år, det vill säga alkoholdebuterat vid, eller innan, 13 års ålder, sedan presenteras resultat vad gäller anskaffning av alkohol bland unga. Därefter följer utvecklingen av andelen alkoholkonsumenter följt av årskonsumtionen i liter ren (100 %) alkohol samt i andelar per alkoholdryck. Kapitlet avslutas med en redovisning av utvecklingen av andelen som intensivkonsumerat alkohol vid minst ett tillfälle per månad under de senaste tolv månaderna. Samtliga centrala alkoholmätt som används följer de rekommendationer för indikatorer som tagits fram av Socialdepartementet i samarbete med experter och myndigheter (Socialdepartementet, 2013).

Det ska påpekas att flera av de frågor som ligger till grund för de mätt som redovisas har genomgått förändringar under årens lopp. De mest genomgripande förändringarna skedde 2006 och 2012. Dessa förändringar i frågorna visas i form av brott i tidsserierna (diagram 3). Effekterna av dessa ändringar har beskrivits och diskuterats i tidigare rapporter (Raninen & Nyström, 2013). I följande kapitel kommenteras skillnaderna endast där övergången från en frågekonstruktion till en annan medförde statistiskt säkerställda skillnader. Övriga brott i tidsserierna är således icke att betrakta som statistiskt säkerställda. För mer detaljerad beskrivning av de förändringar som skett i frågorna hänvisas till 2014 års rapport om Skolelevs drogvanor (Leifman, 2014).

Tidig alkoholdebut

Ett uttalat mål för folkhälsoarbetet, som formulerades av regeringen i ANDT-strategin för perioden 2016–2020, är att antalet unga individer som gör en tidig alkoholdebut ska bli färre (Sveriges Riksdag, 2016). CAN har följt utvecklingen av de som druckit alkohol vid eller innan 13 års ålder sedan 1989 genom att ställa frågan ”Hur gammal var du när du (om du någonsin) gjorde följande saker för första gången?”. Bland de aktiviteter som nämns finns; druckit sig berusad och sedan år 2004, druckit minst ett glas alkohol. Frågornas svarsalternativ har under åren genomgått vissa förändringar vilka beskrivs mer ingående i tabellerna 104–105. I diagram 1 nedan, visas enbart utvecklingen för elever i årskurs 9 då syftet är att belysa alkoholanvändning vid 13 års ålder eller tidigare. Av diagrammet framgår att andelen som gjort en så kallad tidig berusningsdebut ökade från 1989 (17 %) till 1997 (24 %). Därefter har en stadig nedgång skett fram till 2016. De senaste två åren har nivån varit oförändrad omkring 5 %. När det gäller andelen som uppger att de druckit minst ett glas alkohol har även denna sjunkit markant sedan 2004, från 39 % till knappt 12 % 2018.

Anskaffningskällor

Alkoholkonsumtionen i Sverige består dels av den i Sverige statistikförda inhemska försäljningen av alkoholdrycker på Systembolaget, restauranger och av folköl (även kallad registrerad alkoholkonsumtion), dels av alkoholdrycker som inte statistikförs i Sverige. Det sistnämnda, som brukar benämnas oregistrerad alkoholkonsumtion, består av alkohol som har förts in i Sverige från andra länder – genom såväl resandeförsel som smuggling – och av hemtillverkade alkoholdrycker. Skillnaden mellan resandeförsel och smuggling är att den förstnämnda används för personligt bruk medan den sistnämnda förs in i landet i syfte att säljas vidare på den illegala marknaden. All alkohol som smugglas in (som säljs vidare) och hemtillverkning av sprit är otillåtet och att betrakta som illegal alkohol. När det gäller unga under 18 år, till skillnad från vuxna, är ju all alkohol att betrakta som olaglig (Trolldal & Leifman 2017).

När elever i årskurs 9 och gymnasiet år 2 svarar på frågan var alkoholen kom ifrån senaste gången de drack framgår det att Systembolaget är den vanligaste anskaffningskällan. Näst vanligast är att alkoholen kom från person som säljer insmugglad alkohol. Sett tillbaka till 2012 har andelen som uppgett Systembolaget minskat och andelen som svarar att den kom från person som säljer insmugglad alkohol ökat något (tabellerna 29–30). I årets undersökning i årskurs 9 bland elever som uppgett att de druckit alkohol under de senaste 12 månaderna uppgav 39 % att alkoholen kom från Systembolaget (49 % år 2012). Vidare svarade 25 % att den kom från person som säljer insmugglad alkohol (18 % år 2012) och 24 % uppgav att de inte visste var alkoholen kom ifrån (22 % år 2012). I gymnasiets år 2 var det 58 % som uppgav Systembolaget (68 % år 2012), 18 % svarade att den kom från person som säljer insmugglad alkohol (15 % år 2012) och 12 % av eleverna visste inte var alkoholen kom från den senaste gången de drack (7 % år 2012).

Under perioden 2012 till 2018 var det omkring 2–3 % av eleverna i årskurs 9, som druckit alkohol under de senaste 12 månaderna, som uppgav att den kom från restaurang senaste gången de drack alkohol. Bland eleverna i gymnasiets år 2 var motsvarande andelar ungefär 12–13 %. Det var en mycket liten andel av eleverna i årskurs 9 samt i gymnasiets år 2 som uppgav att alkoholen kom från internet senaste gången de drack, 1 % respektive 0,3 % år 2018.

I tidigare analyser av skolungdomars alkoholanskaffning där hänsyn tagits till deras totala genomsnittliga årskonsumtionen och elevernas svar viktats, framkommer att andelen som uppgett smugglad alkohol stiger och att andelen som uppgett att de inte vet var alkoholen kom ifrån minskar. Detta förklaras av att de som druckit smugglad alkohol har en högre konsumtion och de som uppgett ”vet ej” har druckit mindre mängder. För vidare läsning om ungdomars anskaffning av alkohol hänvisas till CAN-rapport nr 167 ”Alkoholkonsumtionen i Sverige” (Trolldal & Leifman 2017).

Den vanligaste anskaffningskällan av alkohol bland unga är, som beskrivs ovan, Systembolaget. Det behöver dock inte betyda att det är eleverna själva som köpt den. Den provköpsmetod som Systembolaget använder för att följa upp efterlevnaden av rådande åldersgräns har använts under många år. Resultat från dessa (Folkhälsomyndigheten 2017) tyder på att ytterst få personer under 20 år själva kunnat köpa alkohol på Systembolaget (Trolldal & Leifman 2017). Vidare visar resultat från Monitormätningarna bland 17–19 åringar att knappt någon av dessa (0,1 %) uppgett att de själva har köpt alkohol på Systembolaget (Trolldal & Leifman, 2018).

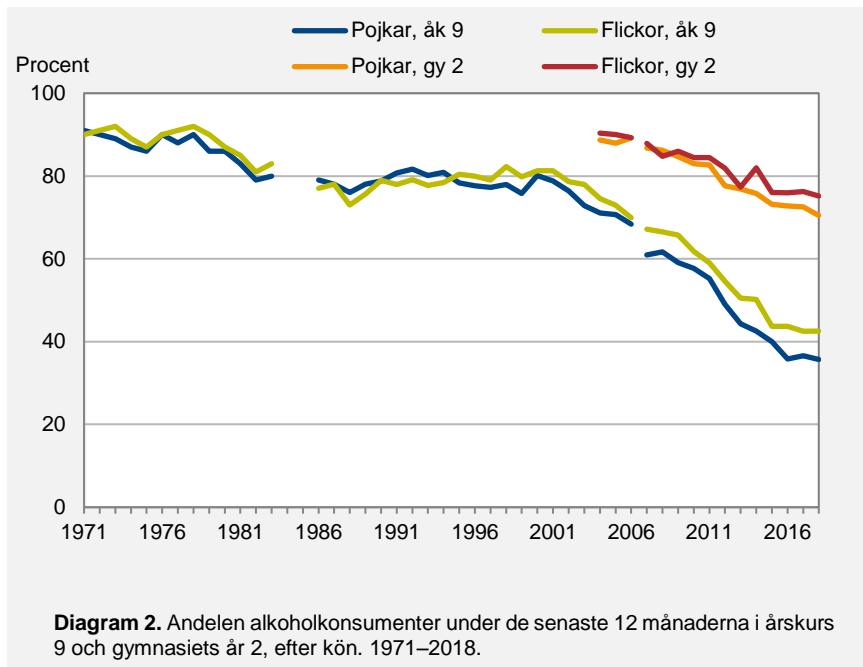
Det är mer troligt att ungdomar får tag på denna alkohol i ett andrahandsled, det vill säga via andra som har köpt eller fått alkohol från Systembolaget. Detta framträder som ett mer tänkbart scenario utifrån de svar eleverna uppgett på frågan hur de fick tag på alkoholen från Systembolaget senaste gången de drack detta. Det är vanligast att de fått tag på den via pojk-/flickvän, kompisar eller kompisars syskon. Bland elever som druckit alkohol de senaste 12 månaderna uppger 22 % i årskurs 9 respektive 33 % i gymnasiets år 2 detta (se tabellerna (20–21)).

I årskurs 9 uppgav 26 % 2018 att de konsumerat någon typ av illegal alkohol (dvs. hembränt och/eller någon typ av smugglad alkohol) under de senaste 12 månaderna. Totalt sett uppgav nästan 49 % av eleverna i gymnasiets år 2 att de konsumerat någon typ av illegal alkohol under de senaste 12 månaderna.

Alkoholkonsumenter

Andelen niondeklassare som druckit alkohol under de senaste 12 månaderna var som högst under 70-talet då ungefär 90 % av niondeklassarna var alkoholkonsumenter. Mellan 80-talets mitt och 90-talets slut var nivån relativt stabil, runt 80 %. Sedan år 2000 har trenden bland niondeklassarna varit tydligt nedåtgående. Vid den senaste mätningen 2018 uppgav totalt 39 % av eleverna i årskurs 9 att de druckit alkohol under de senaste 12 månaderna. Detta är de lägsta andelar som noterats sedan mätningarna startade år 1971. Årets resultat vad gäller andelen alkoholkonsumenter i årskurs 9 är trots detta i linje med de resultat som framkommit i mätningarna under de senaste tre åren då skillnaden mellan dessa år inte är statistiskt säkerställd. År 2018 svarade 36 % av pojkarna och 43 % av flickorna att de druckit alkohol under de senaste 12 månaderna. En högre andel flickor än pojkar var således alkoholkonsumenter enligt denna definition. Skillnaden är statistiskt säkerställd. Andelen elever i årskurs 9 som druckit alkohol de senaste 30 dagarna var 19 % under både 2018 och 2017. Motsvarande andelar år 2012, var 28 %.

Även bland eleverna i gymnasiets år 2 har andelen alkoholkonsumenter (under de senaste 12 månaderna) minskat, från nästan 90 % år 2004, då mätningarna bland gymnasieelever inleddes, till 72 % år 2018. Detta var de lägsta andelar

som uppmätts i denna årskurs men skillnaden mellan förra året (2017) då andelarna uppgick till 74 % och 2018 års resultat är inte statistiskt säkerställt.

Bland gymnasieleverna var andelen alkoholkonsumenter i årets undersökning också något högre bland flickorna (75 %) än bland pojkarna (70 %), skillnaden är statistiskt säkerställd. Andelen elever i gymnasiet år 2 som druckit alkohol de senaste 30 dagarna uppgick till 51 %. Året innan (2017) var motsvarande andelar 54 % och 2012 var andelarna 58 %.

Mängden konsumerad alkohol

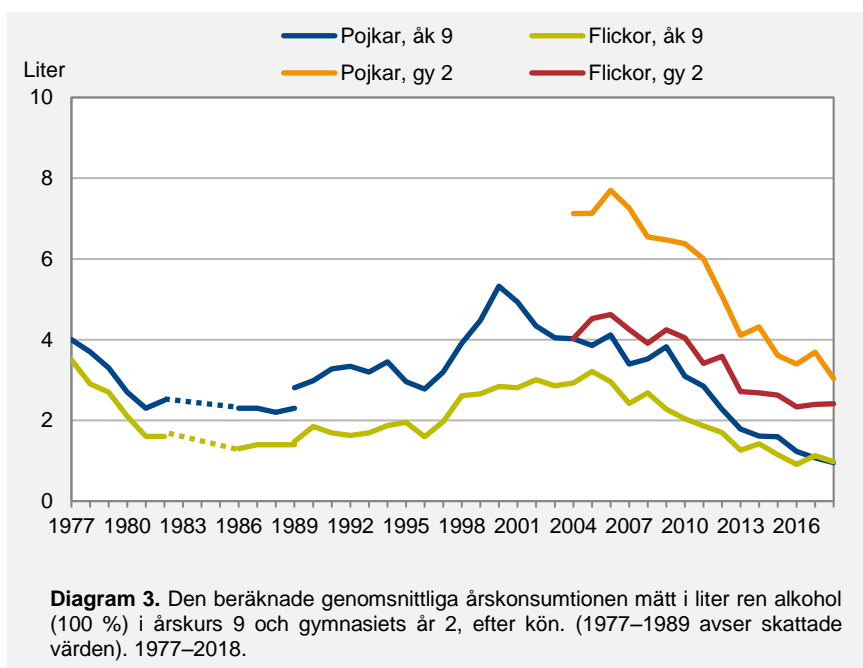
Sedan år 1977 har det gjorts beräkningar av den totala årskonsumtionen av alkohol bland niondeklassarna. Under åren 1983–1985 saknas uppgifter, varför genomsnittskonsumtionen inte beräknades dessa år. Från och med 1998 ingår konsumtion av blanddrycker i beräkningarna (för mer information se tabellerna 6–7 samt Henriksson & Leifman 2011).

I diagram 3 visas utvecklingen av årskonsumtionen (medelvärdet) mätt i liter ren alkohol (100 %) från 1977 till 2018. Av diagrammet framgår att konsumtionen sjönk bland niondeklassare i slutet av 70-talet och början av 80-talet för att därefter under resterande del av 80-talet ligga kvar på en relativt oförändrad

nivå. Under andra halvan av 1990-talet började konsumtionen öka kraftigt. För pojkarna nåddes konsumtionstoppen år 2000. Därefter har konsumtionen gradvis sjunkit fram till och med 2018. För flickorna fortsatte konsumtionen att stiga fram t.o.m. 2005. Därefter har även flickornas konsumtion sjunkit, i stort sett för varje år fram till och med 2016. Sedan dess har nivån bland flickor i årskurs 9 fluktuerat något men varit relativt stabil.

Totalt sett uppgick den beräknade genomsnittliga årskonsumtionen år 2018 till drygt 1 liter ren alkohol bland eleverna i årskurs 9. Historiskt sett har pojkarnas konsumtion legat högre än flickornas (tabell 6). De två senaste åren har dock nivåerna för pojkar respektive flickor i årskurs 9 varit snarlika. Konsumtionen för både pojkar och flickor uppgick till omkring 1,1 liter år 2017 och 1,0 liter 2018.

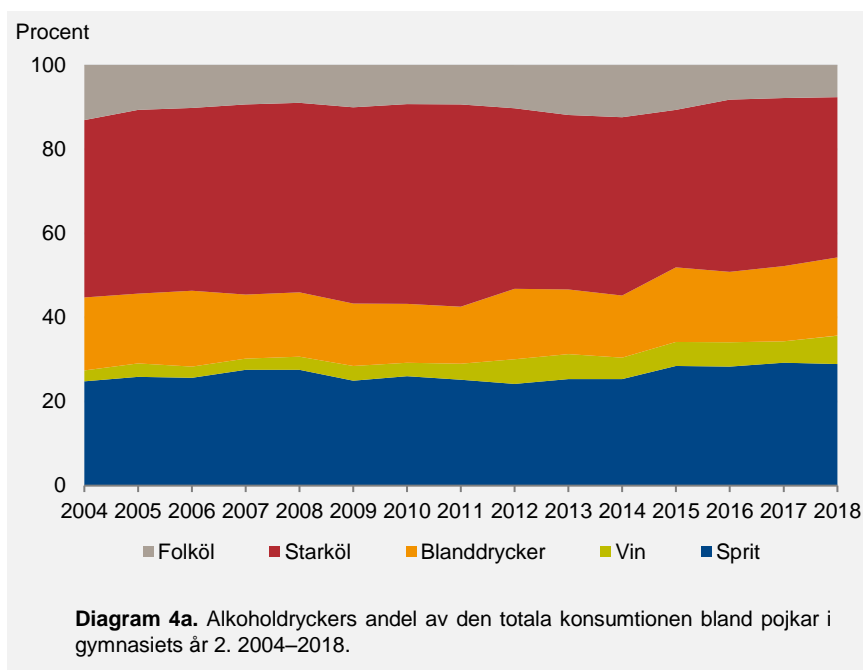
Alkoholkonsumtionen bland gymnasieeleverna visar på stora minskningar sedan toppåret 2006 (diagram 3). I årets undersökning minskade alkoholkonsumtionen bland pojkar markant, från 3,7 liter (2017) till 3,0 liter (2018). Bland flickorna var konsumtionen i stort sett oförändrad mellan 2017 och 2018, från drygt 2,3 liter till knappt 2,4 liter. Totalt sett uppgick den beräknade genomsnittliga årskonsumtionen till drygt 2,8 liter ren alkohol 2018 jämfört med knappt 3,1 liter 2017.

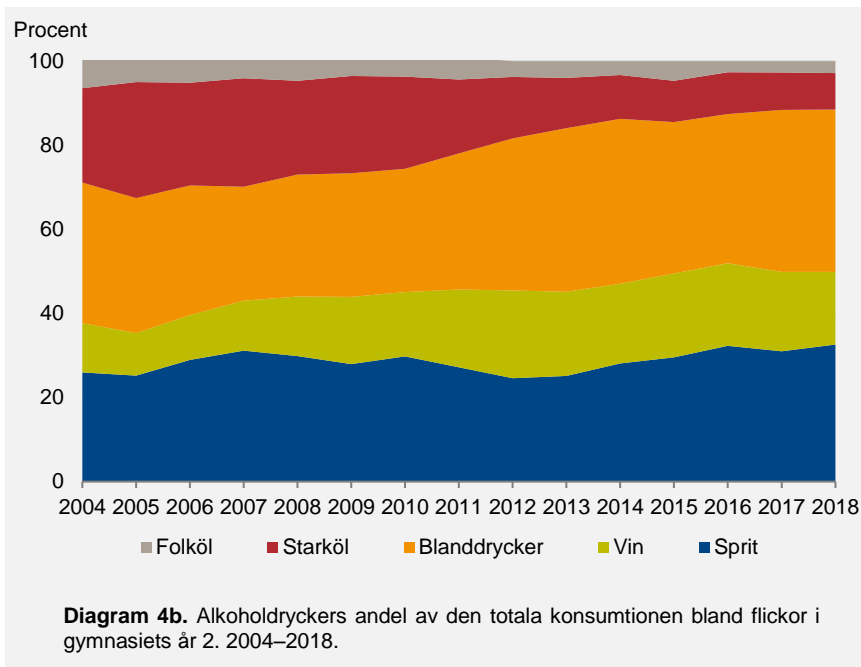

I diagram 4a och 4b redovisas utvecklingen av olika alkoholdryckers andelar av totalkonsumtionen, 2004–2018, bland pojkar respektive flickor i gymnasiet år 2. (Av utrymmesskäl redovisas inte utvecklingen i årskurs 9 i diagramform, se istället tabell 6). Bland pojkarna i gymnasiet år 2 är respektive alkoholdrycks andel av totalkonsumtionen relativt stabil över tid, dock har folkölets andel minskat något samtidigt som vinets andel ökat något. Bland flickorna är den tydligaste förändringen att konsumtionsandelar som härrör från folköl och starköl minskat medan de andra alkoholdryckernas (sprit, vin och blanddrycker) andelar ökat något.

Den dominerande alkoholdrycken 2018 bland pojkar i gymnasiet var starköl. Starkölskonsumtionen utgjorde 38 % av den totala mängden konsumerad alkohol, följt av sprit (29 %) och blanddrycker (19 %). Bland flickorna dominerade blanddrycker som stod för 39 % av den totala alkoholkonsumtionen, följt av sprit (33 %) och vin (17 %) under 2018.

Bland pojkar i årskurs 9 svarade sprit för den största andelen av totalkonsumtionen år 2018 (36 %), följt av starköl (26 %) och blanddrycker (21 %). Bland flickorna i samma årskurs utgjorde sprit (42 %) och blanddrycker (39 %) de största andelarna (tabell 6).

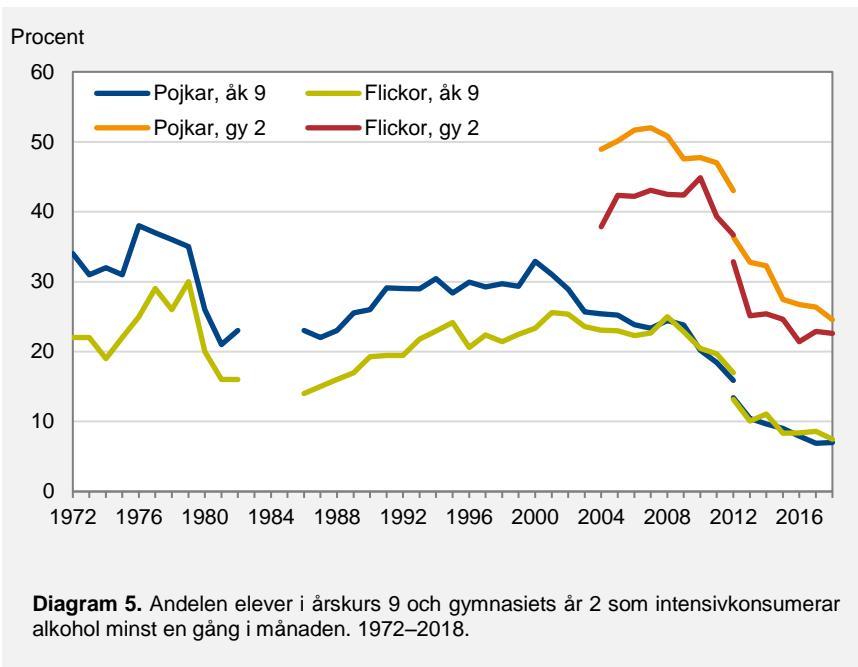

Intensivkonsumenter

Måttet intensivkonsumtion försöker fånga in den grupp som dricker stora mängder alkohol, det vill säga minst en flaska vin (eller ungefärlig motsvarande mängd ren alkohol i andra drycker), vid ett och samma tillfälle. Sedan 2012¹ ställs en fråga i skolundersökningarna som lyder: ”Tänk tillbaka på de senaste 12 månaderna. Hur ofta har du, vid ett och samma tillfälle, druckit alkohol motsvarande minst fyra stora burkar starköl/starkcider eller 25 cl sprit eller en hel flaska vin eller sex burkar folköl?”.

¹ Jämförelsen mellan det föregående (2012A) och det nya frågeformuläret (2012B) för år 2012 visade på statistiskt säkerställda skillnader i intensivkonsumtion med lägre nivåer i det nya än det gamla, både i årskurs 9 och gymnasiet år 2. Detta bör beaktas när man ser närmare på utvecklingen efter 2011. (För mer information om effekten av enkätvideringen, se Raninen & Nyström, 2013).

I diagram 5 (och i tabellerna 8–11) visas andelen pojkar respektive flickor i årskurs 9 och år 2 på gymnasiet som intensivkonsumerat alkohol, minst en gång i månaden under de senaste 12 månaderna. Av diagrammet framgår att detta minskat kraftigt under de senaste ca 10 åren, både i årskurs 9 och gymnasiet år 2. De totala andelarna som intensivkonsumerat alkohol uppgick till 7 % i årskurs 9 och 24 % i gymnasiet år 2 2018. För sex år sedan, 2012, var andelen 13 % i årskurs 9 och uppemot 35 % i gymnasiet år 2. Pojkar och flickor i årskurs 9 intensivkonsumerar (minst en gång i månaden) i lika stor utsträckning i årets undersökning. Inte heller bland gymnasieeleverna var det någon statistisk säkerställd skillnad mellan pojkar och flickor även om de olika värdena uppgick till 25 % bland pojkarna respektive 23 % bland flickorna.

Efter flera års minskande alkoholkonsumtion i årskurs 9 och gymnasiet år 2 är konsumtionen på låga nivåer historiskt sett. I årets undersökning i årskurs 9 framkommer dock tecken på att den kraftigt nedåtgående trenden av andelen alkoholkonsumenter samt andelen som debuterat med alkohol vid eller innan 13 års ålder har bromsat in sedan 2016. Det är mycket små förändringar som skett åren därefter vad det gäller dessa indikatorer. Vidare visar årets mätning att den konsumerade mängden, mätt i liter ren alkohol, har fortsatt att minska och då särskilt bland pojkarna i gymnasiet år 2. Det kan tilläggas att samtidigt som konsumtionen har minskat verkar elevernas riskuppfattning vad det gäller att berusa sig på alkohol vara i stort sett oförändrad. Detta framkommer när eleverna har uppgett hur stor risk de tror att det är att människor tar skada om

de berusar sig varje helg. Bland gymnasieeleverna har andelarna som uppgett att det är måttlig till stor risk att ta skada av detta legat mellan 78–80 % sedan 2012.

En fråga är fortfarande varför alkoholkonsumtionen minskat så mycket som den har gjort under de senaste åren. I den diskussion som förs förekommer förklaringar som: ökat hälsomedvetande, att unga i ökad utsträckning umgås på sociala medier, ökat datorspelande eller andra typer av digitalt spelande, en förändrad demografisk sammansättning av unga dvs. en ökad andel ungdomar där alkoholen inte är en del av kulturen, att föräldrarna är mer restriktiva i sina bjudvanor eller på andra sätt restriktiva då det gäller alkohol gentemot sina barn, eller för den delen en effekt av mångårigt alkoholpreventivt arbete. Det finns med andra ord en hel del tänkbara orsaker till den minskande konsumtionen. Det sannolika är att det inte finns en orsak utan att det troligen rör sig om kombinationer av orsaker på såväl individnivå, samhällsnivå som internationella trender.

Alkoholrelaterade problem

Siri Thor

I CAN:s drogvaneundersökning bland skolungdomar ställs frågor om olika alkoholrelaterade problem som eleverna kan ha upplevt i samband med sin alkoholkonsumtion. Frågorna introducerades 1995 och var på det stora hela desamma fram till 2012 då en större omarbetning gjordes av hela formuläret. I det nya formuläret tillkom ett antal frågor och den högsta svarsfrekvensen ändrades från ”tre gånger eller mer” till ”två gånger eller mer”.

I den första delen av detta kapitel redovisas de alkoholrelaterade problemen som eleverna rapporterat i 2018 års undersökning. I andra delen av kapitlet redovisas utvecklingen under perioden 2000–2018 i form av ett index som möjliggör jämförelser över tid.

Alkoholrelaterade problem 2018

Av de elever som uppgett att de druckit alkohol de senaste 12 månaderna hade hälften av högstadiel eleverna och knappt 60 % av gymnasieeleverna svarat att de råkat ut för något av de alkoholrelaterade problem som ingick i 2018 års undersökning. Det var fler flickor än pojkar som upp gav alkoholrelaterade problem både i nian (58 % flickor; 41 % pojkar) och gymnasiet (62 % flickor; 55 % pojkar).

Som framgår av tabell A var de vanligaste problemen; att ha förstört saker eller kläder (årskurs 9; 20 % och gymnasiet; 29 %) samt att ha grälat (årskurs 9; 18 % och gymnasiet; 26 %). I nian var det lika vanligt att ha blivit fotad eller filmad i en pinsam eller kränkande situation i samband med alkoholkonsumtion, medan det bland gymnasieeleverna var det fjärde vanligaste problemet (18 %).

Generellt har en signifikant större andel flickor än pojkar uppgett olika alkoholrelaterade problem. I båda årskurserna hade en signifikant större andel flickor uppgett att de: tappat pengar eller andra värdesaker, haft sex som ångrats dagen efter och problem med förhållandet till vänner. I årskurs 9 var det utöver det redan nämnda även en större andel flickor som åkt ett motorfordon med berusad förare samt blivit fotad eller filmad i en kränkande situation. Bland pojkarna var det i båda årskurserna en signifikant större andel som uppgett att de kört moped, bil eller annat motorfordon, råkat i bråk med polisen eller råkat i slagsmål. I gymnasiet var det dessutom en signifikant större andel

pojkar än flickor som uppgett att de badat på djupt vatten, blivit utsatta för våld samt medvetet skadat någon annan.

Tabell A. Andelen elever som upplevt olika typer av problem i samband med alkoholkonsumtion de senaste 12 månaderna. Procentuell fördelning bland dem som druckit alkohol senaste 12 månaderna. Årskurs 9 och gymnasiets år 2. 2018.

Årskurs 9	Pojkar (n=922)	Flickor (n=1114)	Alla (n=2095)
Förstört saker eller kläder	15	24	20
Blivit fotad/filmad i en pinsam/kränkande situation	13	24	18
Råkat i gräl	13	22	18
Tappat pengar eller andra värdesaker	12	18	15
Problem med förhållandet till vänner	9	18	14
Åkt moped/bil/motorfordon med berusad förare	10	15	13
Problem med förhållandet till föräldrar	8	17	13
Råkat ut för olycka eller skadats	9	12	10
Kört moped, bil eller annat motorfordon	12	9	10
Haft sex du ångrat dagen efter	8	12	10
Råkat i slagsmål	9	5	7
Badat på djupt vatten	8	6	7
Blivit utsatt för våld	6	6	6
Medvetet skadat dig själv	4	6	5
Medvetet skadat någon annan	5	4	5
Råkat i bråk med polisen	5	3	4
Blivit bestulen eller rånad	3	4	3
Behövt uppsöka sjukhus/akutmottagning	3	2	3

Gymnasiets år 2	Pojkar (n=1676)	Flickor (n=1816)	Alla (n=3534)
Förstört saker eller kläder	27	31	29
Råkat i gräl	25	27	26
Tappat pengar eller andra värdesaker	19	25	22
Blivit fotad/filmad i en pinsam/kränkande situation	18	18	18
Haft sex du ångrat dagen efter	14	18	16
Råkat ut för olycka eller skadats	15	14	14
Problem med förhållandet till vänner	10	19	14
Åkt moped/bil/motorfordon med berusad förare	9	12	10
Problem med förhållandet till föräldrar	7	12	9
Badat på djupt vatten	10	8	9
Blivit utsatt för våld	10	7	9
Kört moped, bil eller annat motorfordon	11	7	9
Råkat i slagsmål	11	4	8
Medvetet skadat dig själv	6	4	5
Medvetet skadat någon annan	6	3	5
Råkat i bråk med polisen	5	3	4
Blivit bestulen eller rånad	4	4	4
Behövt uppsöka sjukhus/akutmottagning	3	3	3

Fet stil innebär statistiskt säkerställd skillnad mellan pojkar och flickor (p<0.05).

I jämförelse med pojkarna framstår det som att flickorna i större utsträckning erfar problem av mer relationell karaktär. Detta är emellertid inte hela bilden. I grova drag har runt en tiondel av flickorna i båda årskurserna rapporterat att de råkat ut för olycka eller skadats, kört moped eller annat motorfordon, samt badat på djupt vatten, vilket tydliggör att mer allvarigare förhållanden även förekommer bland flickorna.

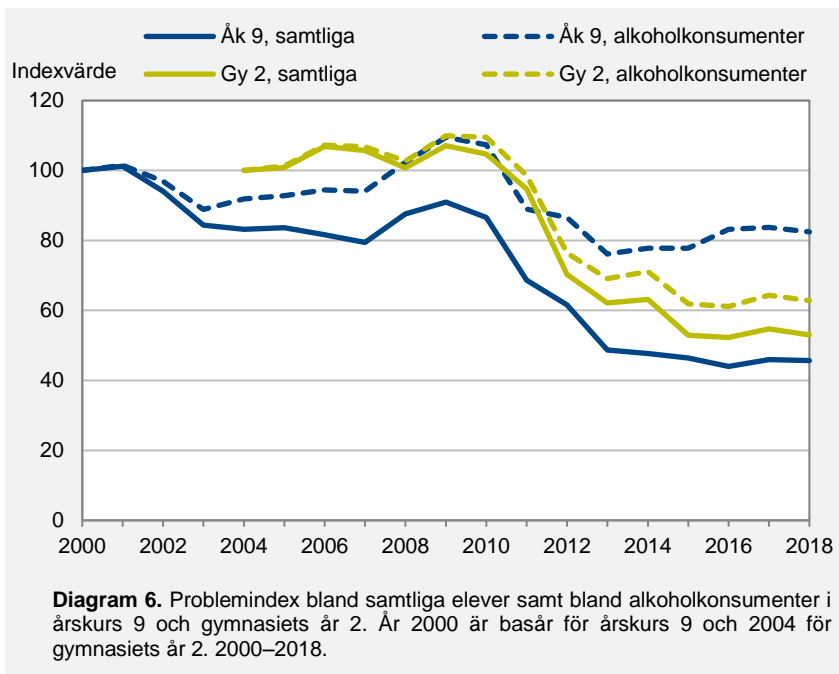
Utvecklingen 2000–2018

De flesta av frågorna kring problem i samband med alkoholkonsumtion har varit desamma under hela tidsperioden, en del har dock tillkommit och en del har plockats bort. Det index som redovisas i diagram 6 är ett sammanslaget mått av samtliga frågor förutom en; haft huvudvärk eller mått illa dagen efter (”s.k. baksmälla”). Den exkluderade frågan bedömdes som för generell och genererade mycket höga andelar jämfört med övriga frågor.

Indexet är skapat i två steg: först beräknades ett indexvärde genom att summera frekvenserna av de problem som samtliga respondenter uppgett respektive år. Detta värde dividerades sedan med det för samtliga respondenter maximala antalet problem som det var möjligt att ange. På så vis representerar indexvärdet andelen av den maximala problemtyngden varje år. Därefter beräknades utvecklingen av problemindeket utifrån ett basår, vilket för årskurs 9 är år 2000 och för gymnasiet år 2004. Detta gör att alla år förhåller sig till basåret och om problembördan är lika stor som under basåret så blir värdet 100. Ett värde mindre än 100 innebär således att problembördan är mindre än vad den var under basåret och ett värde över 100 innebär att ungdomarna det året upplevde mer alkoholrelaterade problem än vid basåret. Utvecklingen presenteras dels bland samtliga elever och dels bland alkoholkonsumenter.

Som diagram 6 visar har den alkoholrelaterade problembördan minskat under 2000-talet. Runt 2010 ökade problembördan temporärt men därefter har minskningen fortsatt. Jämfört med år 2000 har problembördan bland eleverna i högstadiet mer än halverats och i gymnasiet har nästan en halvering skett sedan basåret 2004.

I diagrammet presenteras även utvecklingen av problembördan bland alkoholkonsumenter. Som synes har problembördan minskat även bland dessa. Detta är en mer oväntad utveckling än den att problembördan i ungdomsgruppen minskat parallellt med att andelen alkoholkonsumenter minskat. Emellertid är det inte bara andelen alkoholkonsumenter som minskat under denna period utan även mängden konsumerad alkohol bland konsumenterna (Englund (red.) 2016), vilket framstår som en rimlig förklaring till att problembördan bland konsumenterna minskat.

En hög alkoholkonsumtion är kopplad till en ökad risk för alkoholrelaterade problem (Taylor m.fl. 2010 och Thor m.fl. 2017). Detta kan också förklara den större andelen rapporterade problem i gymnasiet jämfört med i årskurs 9, eftersom alkoholkonsumenterna i gymnasiet dricker större mängder alkohol jämfört med högstadiet (Thor (red.) 2017).

Trots en kraftig minskning av problembördan är alkoholrelaterade problem i de undersökta ungdomsgrupperna fortfarande högst aktuell. En del problem av lindrigare karaktär genererar relativt höga svarsandelar, som att ha haft sönder saker eller kläder, tappat värdesaker samt att ha grälat. Men även konsekvenser av mer allvarlig karaktär som att ha kört motorfordon eller åkt med en berusad förare och råkat ut för olycka eller skadats uppgavs av runt en tiondel av eleverna som druckit alkohol.

Bland de mindre vanligare rapporterade problemen var att ha behövt uppsöka sjukhus eller akutmottagning, detta uppgavs emellertid av tre procent i respektive årskurs.

Tobak

Martina Zetterqvist

Tobaksrökning är en av de största bidragande orsakerna till den samlade globala sjukdomsördan och den största påverkansbara hälsorisken i Europa. Enligt skattningar från WHO ökar tobaksrökningen risken för minst 28 sjukdomar där olika former av cancer och hjärt- och kärlsjukdomar är särskilt vanliga (WHO, 2014). I Sverige beräknas tobaksbruket stå för omkring 8 % av den totala sjukdomsördan, vilket är mer än dubbelt så mycket som den uppskattade kostnaden för alkohol- och narkotikaanvändning (alkoholbruket orsakade omkring 3 % av sjukdomsördan och narkotikabruket drygt 1 %) (Agardh m.fl. 2014).

På grund av tobakens skador på folkhälsan är det övergripande målet för den svenska tobakspolitiken att minska allt tobaksbruk och förhindra att minderåriga börjar använda tobak. En minskad tobaksanvändning beskrivs av regeringen som ett viktigt mål för den svenska folkhälsopolitiken (Sveriges Riksdag 2016). Sverige har, likt många andra länder, skrivit under WHO:s tobakskonvention och därmed förbundit sig till att genomföra konventionens olika artiklar för att minska tobaksbruket och skydda invånarna från tobaksindustrins marknadsföring. Regeringen har även ställt sig bakom opinionsbildningsprojekt ”Rökfritt Sverige 2025” (internationellt ”Tobacco Endgame”). Målet är att 2025 ska mindre än 5 % av Sveriges befolkning röka och rökningen ska inte längre utgöra ett dominerande folkhälsoproblem.

Sedan tobaksvanorna bland skolelever började mätas har en rad restriktioner kring tobaksförsäljning och användning införts i Sverige, till exempel hälsovarningar på cigarettpaket, förbud mot smaktillsatser och regleringar av e-cigarett (se Skolelevers drogvanor 2015 för översiktlig resumé).

I följande kapitel redovisas tobaksanvändningens utveckling bland skolelever fram till och med år 2018. Resultaten presenteras i ordningen; rökning, snusning och därefter den totala tobakskonsumtionen (dvs. andelen elever som röker och/eller snusar). Avslutningsvis redovisas resultaten för användning av e-cigarett samt vattenpipsrökning.

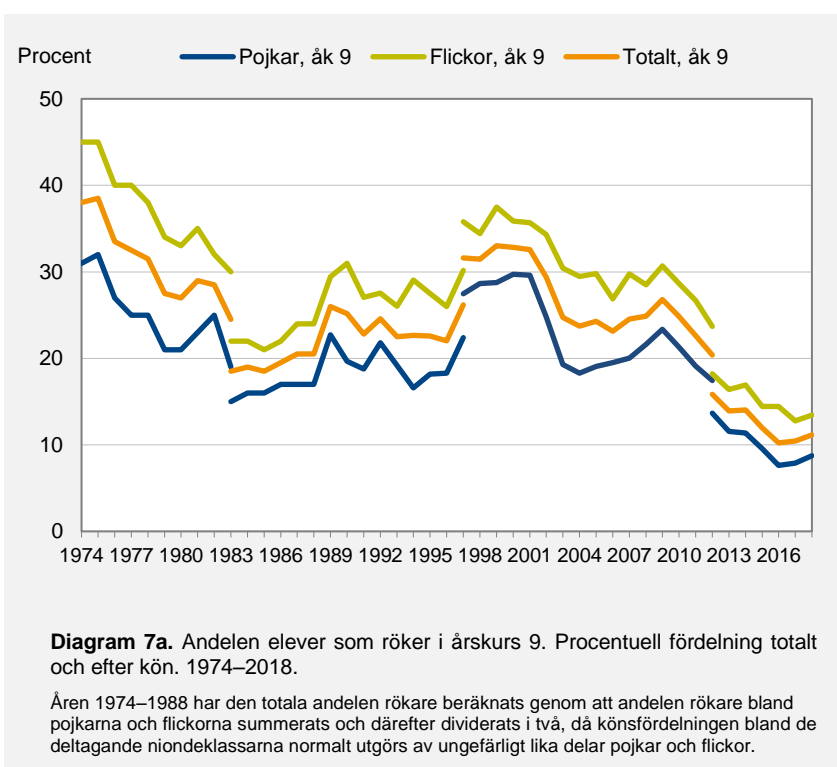
I avsnitten används uttrycken *frekventa* – respektive *sporadiska* tobaksbrukare. Med frekventa tobaksbrukare avses de elever som röker eller snusar dagligen/nästan dagligen medan de sporadiska tobaksbrukarna använder tobak mer sällan.

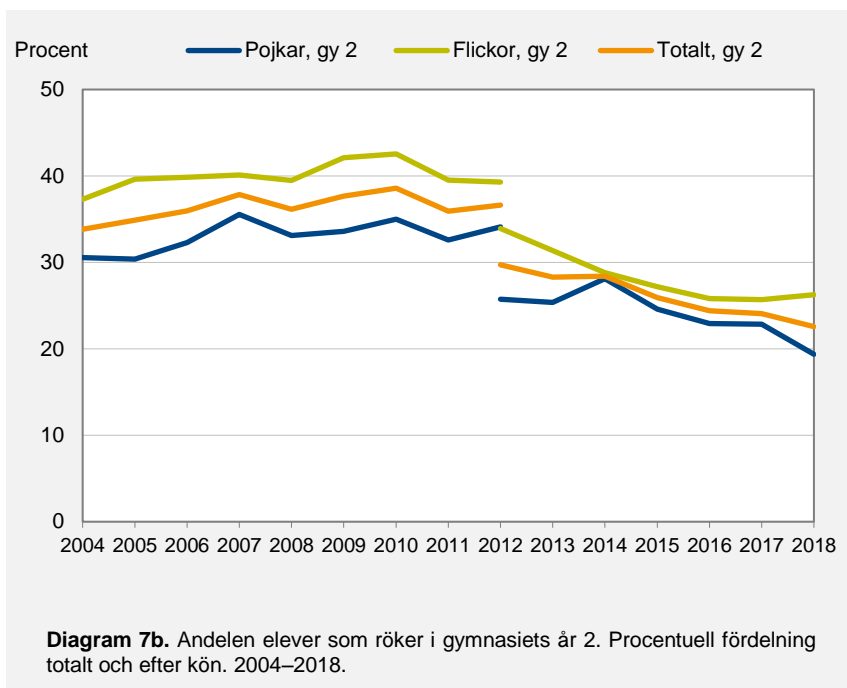
Rökning

I diagram 7a redovisas utvecklingen av andelen niondeklassare som klassats som rökare sedan 1974 (tabell 37). Som framgår av linjebrotten i diagrammet (liksom av tabellkommentarerna) har frågeformuleringen ändrats tre gånger, vilket påverkat hur stor andel som definierats som rökare. Från 2012 definieras en rökare som någon som rökt senaste 12 månaderna och sagt att den fortfarande röker.

Förändringarna till trots framgår att rökningen har minskat påtagligt, främst på grund av den nedgång som rått under 2010-talet. Vanligast var rökning i mitten av 1970-talet. Under de allra senaste åren har andelen rökande elever i årskurs 9 legat på en relativt stabil nivå och 2018 uppmättes andelen till 11 %. Om minskningen avstannat är dock för tidigt att säga. Jämfört med 2012 (den nya frågeformuleringen) är andelen rökande elever signifikant lägre 2018.

Som också framgår av diagrammet har flickorna i årskurs 9, under hela den period skolundersökningen genomförts, rökt i större utsträckning än pojkarna och likaså i årets undersökning. Bland flickorna var det 13 % som svarade att de rökte medan detta motsvarades av 9 % av pojkarna, vilket är en statistiskt signifikant skillnad.

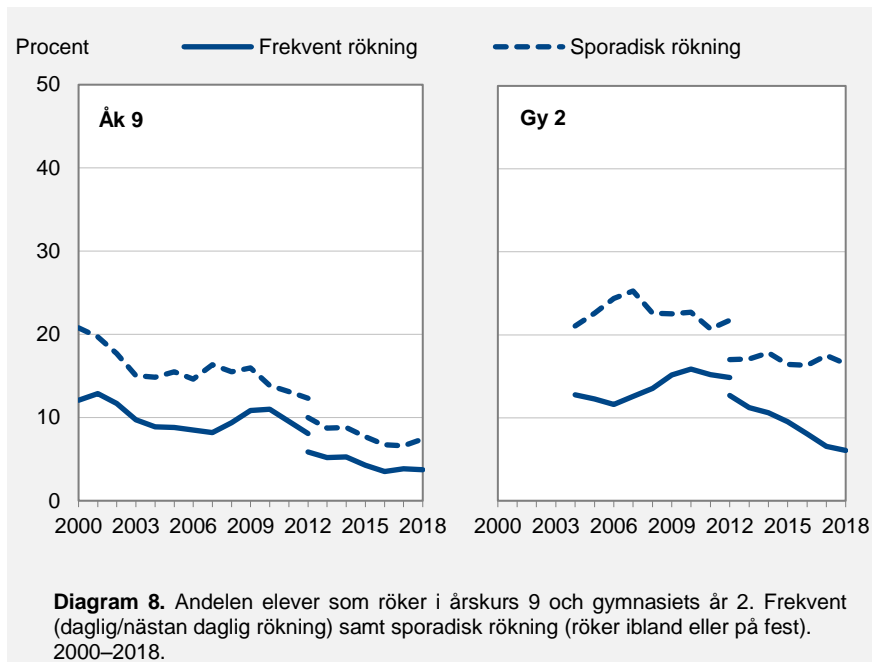
I diagram 7b redovisas andelen elever som röker i gymnasiet år 2. Redovisningen börjar 2004 vilket var gymnasieundersökningens första år. Mellan 2004 och 2012 inträffade en viss uppgång i andelen rökare. Därefter har det, precis som i årskurs 9, skett en signifikant minskning, från 30 % 2012 till 23 % i 2018 års undersökning.

Även i gymnasiet var rökning vanligare bland flickorna och i 2018 års undersökning klassades 19 % av pojkarna och 26 % av flickorna som rökare (tabell 38).

Sedan 2012 går det även att se hur stor andel det är som röker bland gymnasieelever under 18 år. Bland de minderåriga gymnasieeleverna framkom att det i årets undersökning var 22 % som rökte, alltså ingen större skillnad jämfört med eleverna som var över 18 år (tabell 39).

Frekvent och sporadisk rökning

När det talas om rökningen i den vuxna befolkningen är det ofta omfattningen av dagligrökare som beskrivs. För att kunna jämföra dessa nivåer med motsvarande uppgifter bland unga, samt för att ge en mer nyanserad bild av de unga rökarna, redovisas i diagram 8 andelen skolelever som röker sporadiskt (röker ibland eller på fest) respektive röker frekvent (röker dagligen eller nästan dagligen).

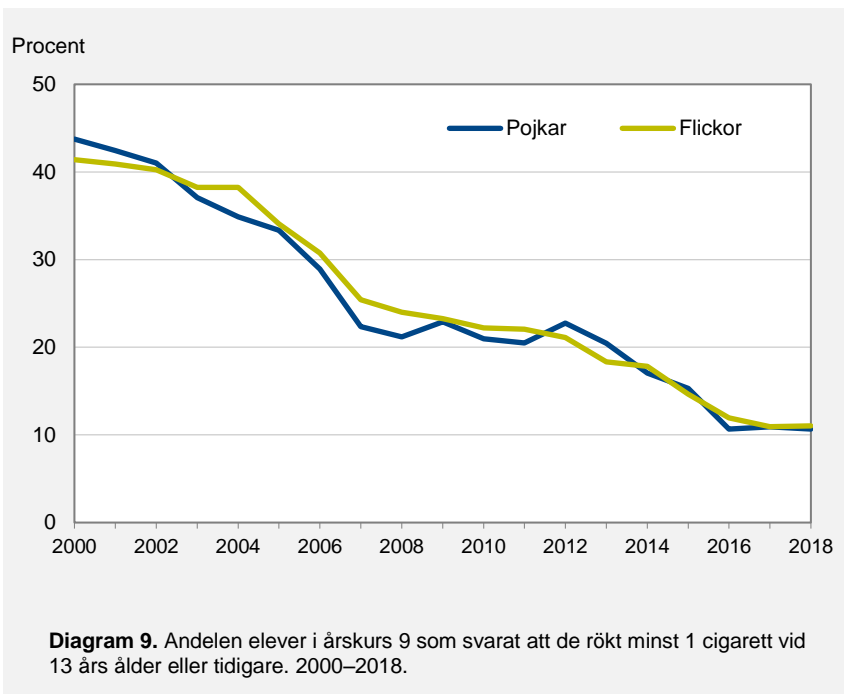
Diagrammet visar att andelen frekventa rökare, i såväl årskurs 9 som gymnasiet år 2, utgör omkring en tredjedel av rökarna medan ca två tredjedelar röker mer sporadiskt. I 2018 års undersökning svarade 3 % av pojkarna respektive 5 % av flickorna i årskurs 9 att de rökte dagligen/nästan dagligen (tabell 37).

I gymnasiet år 2 var motsvarande andel 5 % respektive 8 % (tabell 38). Sedan 2012 har andelen frekventa rökare minskat signifikant för båda könen i såväl årskurs 9 som i gymnasiet år 2.

Cigarettdebut

I CAN:s skolundersökning efterfrågas sedan år 2000 hur gammal eleven var vid första tillfället (om någonsin) de gjorde olika saker. I tabell 104 och i diagram 9 redovisas andelen niondeklassare som svarat att de var 13 år eller yngre första gången de rökte en cigarett.

Av diagrammet framgår att andelen nior som rökte en cigarett vid 13 års ålder minskat kraftigt sedan millennieskiftet. Då svarade fyra av tio elever att det gjorde detta vilket motsvarades av omkring en av tio i 2018 års undersökning. Att färre elever gör sin cigarettdebut innan 13 års ålder torde minska både antalet år av rökning under de år då kroppen är mer känslig för rökning och sannolikt minska risken att utveckla en långvarig rökvana (Surgeon general, fact-sheet 2017).

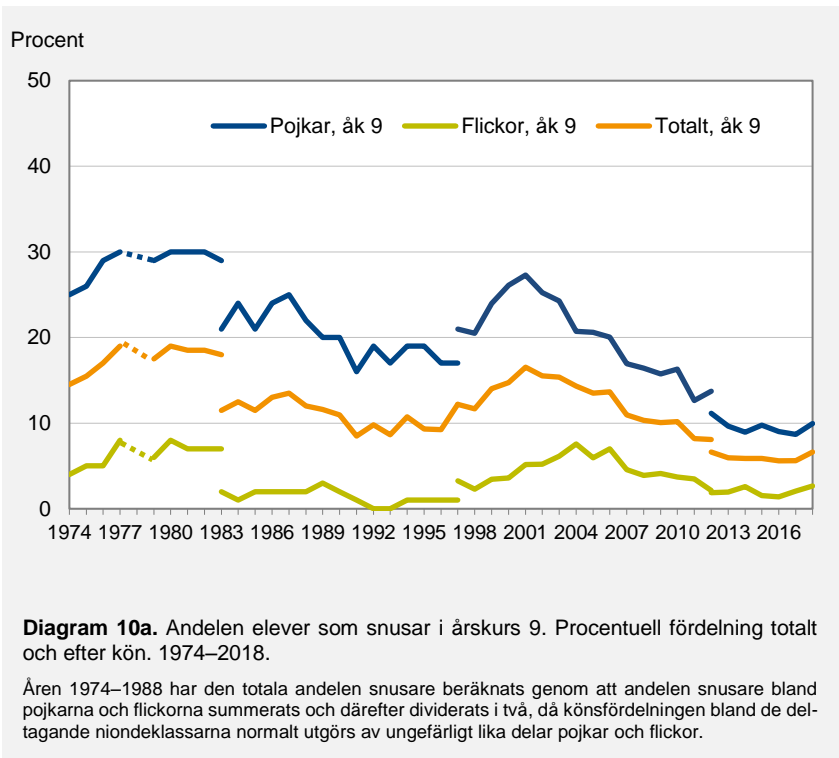
Sluta röka

Samtliga elever som svarat att de röker får följdfrågan om de vill sluta röka (tabellerna 44–45). Både i årskurs 9 och i gymnasiets år 2 svarade över 60 % av rökarna att de ville sluta. Bland dem som ville sluta röka svarade dock de flesta att de ville sluta längre fram i tiden. Både i årskurs 9 och i gymnasiets år 2 var det vanligare bland flickorna än bland pojkarna att vilja sluta röka.

Snusning

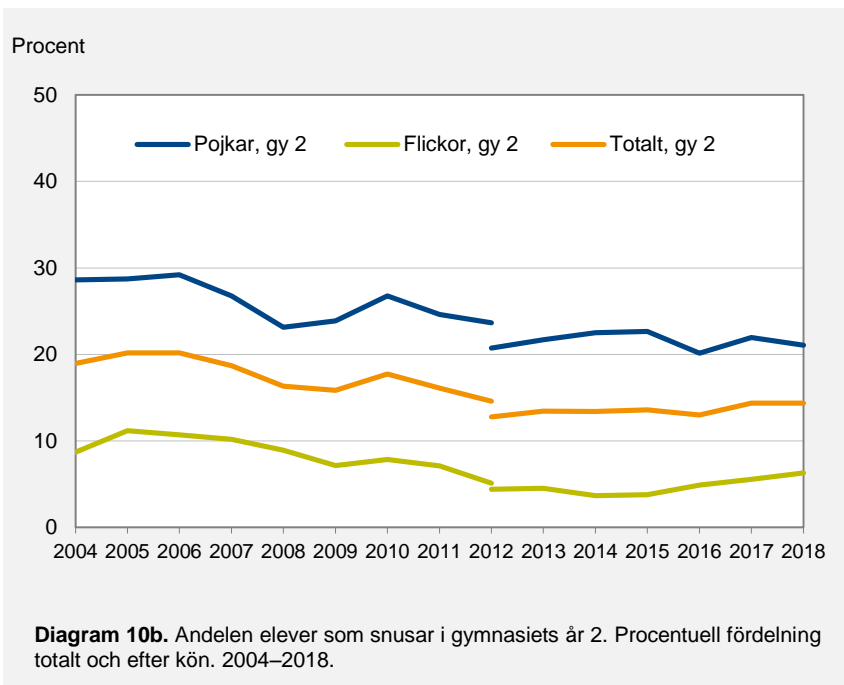
I diagram 10a (tabell 48) redovisas snusningens utveckling bland elever i årskurs 9 från 1974 och framåt. Liksom för rökning har frågorna förändrats vid tre tillfällen, vilket lett till tidsseriebrott. År 1974 snusade omkring 15 % av eleverna i årskurs 9, enligt den mer inkluderande definition som rådde då. Med nuvarande definition var motsvarande andel 7 % år 2018.

Efter millennieskiftets topp har utvecklingen i huvudsak varit nedåtgående eller oförändrad både bland pojkarna och flickorna. Minskningen planade ut 2012 och sedan dess har ingen signifikant förändring inträffat jämfört med 2018. Snusning har alltid varit klart vanligast bland pojkarna och under 2000-talet var det cirka fem gånger fler pojkarna än flickorna som snusade. År 2018 motsvarades detta av 10 % av pojkarna och 3 % av flickorna.

Sedan år 2004 har snusvanorna också undersökts bland elever i gymnasiet år 2 och utvecklingen redovisas i diagram 10b (tabell 49). Liksom bland niondeklassarna minskade andelen gymnasieelever som snusar under 2000-talet, men inte i samma omfattning. År 2018 svarade 14 % av gymnasieeleverna att de snusade. Precis som i nian var detta oförändrat jämfört med 2012, då frågeformuleringen justerades. Som nämnts är könsskillnaderna stora och 2018 var det 21 % av gymnasiepojkarna och 6 % av gymnasieflickorna som snusade.

Bland de gymnasieelever som ännu inte fyllt 18 år var andelen snusare av likartad storleksordning som bland gymnasieeleverna över 18 år (tabell 50).

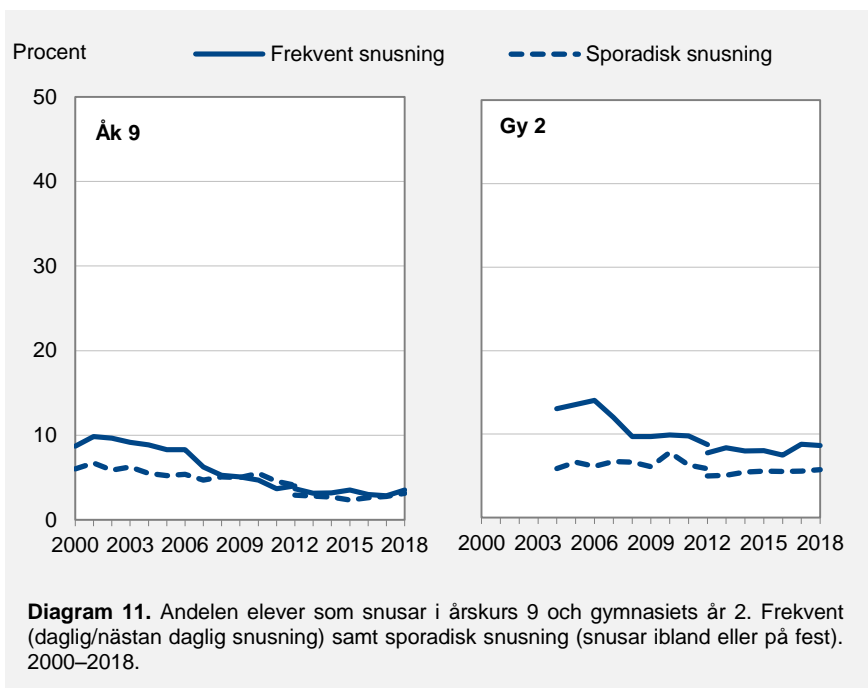

Frekvent och sporadisk snusning

I diagram 11 redovisas utvecklingen av såväl frekvent snusning (daglig eller nästan daglig) som sporadisk snusning (snusar ibland eller på fest) under 2000-talet bland eleverna i årskurs 9 och i gymnasiet år 2.

Bland skoleleverna har snusningen, som ovan visats, i huvudsak minskat under 2000-talet. Detta syns i diagram 11 även gälla den frekventa snusningen. Framst gäller detta emellertid utvecklingen bland pojkar då snusning, och i synnerhet frekvent snusning, varit relativt ovanligt bland flickor under hela den period som frågan ställts i skolundersökningen (tabellerna 48–49).

I årskurs 9 var det omkring 1 % och i gymnasiet år 2 omkring 2 % av flickorna som klassades som frekventa snusare i 2018 års undersökning. Bland pojkarna motsvarades detta av 6 % i årskurs 9 och 14 % i gymnasiet år 2. Trenden med en minskande andel frekventa snusare tycks dock ha stannat av något och sedan 2012 har det inte skett någon statistiskt säkerställd skillnad varken i årskurs 9 eller gymnasiet år 2.

I motsats till rökningen är majoriteten av de snusande pojkarna, både i årskurs 9 och i gymnasiets år 2, frekventa snusare (omkring 6–7 av 10) i 2018 års undersökning. Detta mönster syns under hela den period då frekvensen av snusning gått att studera i skolundersökningen (sedan 1997). Detta gäller emellertid inte de flickor som svarat att de snusar. Bland de snusande flickorna är det en minoritet som snusar frekvent (omkring var tredje eller fjärde).

Snusdebut

Sedan år 2010 finns uppgifter om eleverna provat att snusa före 14 års ålder. Det framgår att andelen elever i nian som gjort detta sjunkit kraftigt, från 13 till 4 % (tabell 104).

Sluta snusa

Liksom för rökarna får även snusarna följdfrågan om de vill sluta snusa. Bland pojkarna, både i årskurs 9 och i gymnasiets år 2, var det drygt en tredjedel av snusarna som svarade att de ville sluta medan motsvarande andel var 50 % bland flickorna i båda årskurserna (tabellerna 55–56). Liksom gällande rökning svarade de flesta att de ville sluta i framtiden.

Total tobakskonsumtion

Som ovan beskrivits har rökningen i årskurs 9 varit mer utbredd bland flickorna jämfört med pojkarna under hela den period som skolundersökningen genomförts. Pojkarna har däremot snusat i betydligt större utsträckning och under perioden 1984² till slutet av 1980-talet låg de därför på högre nivåer vad gäller den totala tobakskonsumtionen jämfört med flickorna (tabell 57). Efter att pojkarnas snusning minskade under slutet av 1980-talet har dock tobakskonsumtionen varit likartad mellan könen.

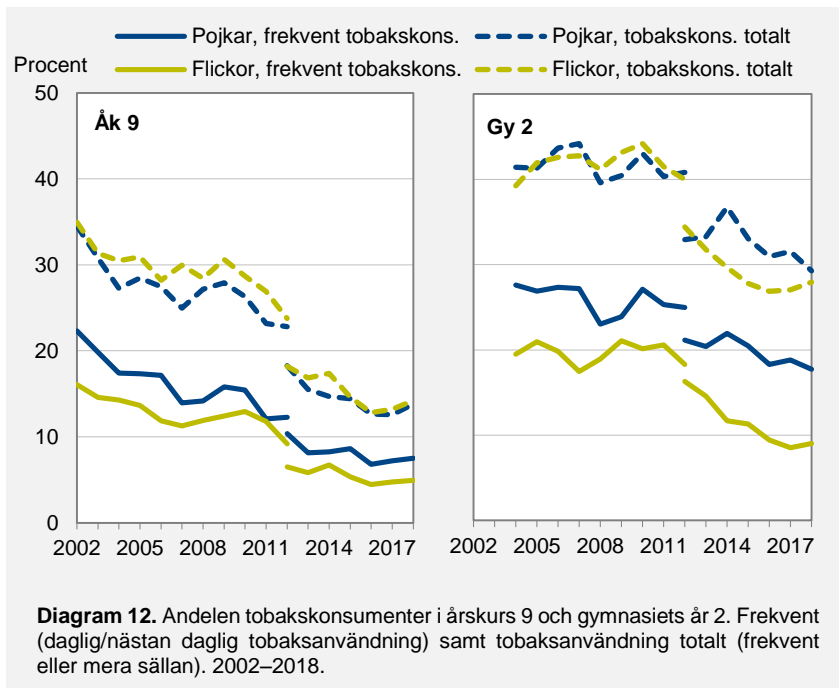
I diagram 12 redovisas utvecklingen av andelen tobakskonsumenter totalt samt andelen frekventa konsumenter sedan år 2000 bland niondeklassarna och sedan år 2004 bland gymnasieeleverna. I årets undersökning klassades 14 % av både pojkarna och flickorna i årskurs 9 som tobakskonsumenter. Gällande frekvent tobakskonsumtion fanns dock en statistiskt signifikant skillnad mellan pojkar och flickor i årskurs 9 år 2018 (5 % av flickorna 8 % av pojkarna var frekventa tobaksanvändare).

I gymnasiets år 2 var skillnaden mellan pojkarna och flickorna än mer framträdande vad gällde frekvent tobakskonsumtion. I 2018 års undersökning var omkring 28 % av båda könen tobaksanvändare, men dubbelt så många pojkar som flickor var frekventa konsumenter (18 % respektive 9 %).

Både i årskurs 9 och i gymnasiets år 2 var således majoriteten av de tobakskonsumerande pojkarna frekventa tobakskonsumenter medan förhållandet var det omvända bland flickorna där majoriteten av tobakskonsumenterna var sporadiska konsumenter. Detta förklaras av pojkarnas användningsmönster av snus där majoriteten av de snusande pojkarna var frekventa snusare.

Beträffande kombinationer eller icke-kombinationer av rökning och snusning kan sägas att det 2018 bland flickorna, såväl i årskurs 9 som i gymnasiets år 2, var vanligast att enbart röka och inte snusa (12 % av flickorna i årskurs 9 respektive 22 % i gymnasiets år 2). En liten andel av flickorna använde både cigaretter och snus (2 % i årskurs 9 och 4 % i gymnasiets år 2) och runt 1 % i årskurs 9 och 2 % i gymnasiets år 2 snusade enbart (tabellerna 57–58).

² Andelen elever som röker och/eller snusar kan jämföras från och med detta år då detta är det första året då man, utöver andelen rökare/snusare, även redovisade andelen elever som både röker och snusar samt andelen som varken röker eller snusar.

Bland pojkarna var motsvarande fördelning desto jämnare mellan de olika alternativen av tobaksanvändning, framförallt i årskurs 9. Grovt räknat kan sägas att av de pojkar i årskurs 9 som använde tobak var det omkring en tredjedel (4 %) som enbart rökte, en tredjedel (5 %) som både rökte och snusade och en tredjedel (5 %) som enbart snusade.

I gymnasiet år 2 var det, av de tobaksanvändande pojkarna, en knapp tredjedel (8 %) som enbart rökte, lite drygt en tredjedel (11 %) som både rökte och snusade och ytterligare en tredjedel (10 %) som enbart snusade.

Sammanfattningsvis kan sägas att tobaksanvändningen bland skolelever minskat kraftigt sedan 2004. År 2018 uppgav omkring var sjunde niondeklassare och nästan en tredjedel av eleverna i gymnasiet år 2 att de använde tobak.

E-cigarett

Under 2000-talet har tobaksliknande produkter i form av *e-cigarett* (elektroniska cigaretter) etablerats på världsmarknaden. En e-cigarett består vanligtvis av en metallhylsa med en kammare som kan laddas med en vätska eller en

ampull med smakämnen³. Ofta innehåller vätskan också nikotin i olika halter. När e-cigaretten används värms vätskan upp med hjälp av ström från ett batteri och ånga bildas som sedan andas in.

Eftersom det handlar om ett förhållandevis nytt fenomen har det varit ökat vilka hälsokonsekvenser långvarig användning av e-cigaretter kan ge (Hajek m.fl. 2014, Vardavas m.fl. 2013). Studier på området visar emellertid att användning av e-cigaretter kan vara skadligare än tidigare trott (Sundar, m.fl. 2016, Rouabhia, m.fl. 2016), och i vissa fall till och med skadligare för den orala hälsan än traditionell rökning (Jaspers, 2016). Sedan den 1 juli 2017 är det förbjudet att sälja e-cigaretter (och på fyllningsbehållare) till personer under 18 år i Sverige (SFS 2017:425).

Sedan 2017 ingår frågor om användning av e-cigaretter i de så kallade Monitormätningarna⁴. Undersökningen visade att 2 % av befolkningen 17–84 år använt e-cigaretter någon gång under de senaste 30 dagarna, varav en tredjedel gjort detta dagligen (Henriksson, 2018). Av de som använt e-cigaretter utgjordes den största delen av män samt personer i åldrarna 17–29 år. Andelen som använt e-cigaretter var betydligt större bland dem som var rökare av vanliga cigaretter. Bland rökarna i Sverige svarade 9 % att de under de senaste 30 dagarna någon gång använt e-cigaretter, något som uppgavs av 1 % av dem som inte var rökare.

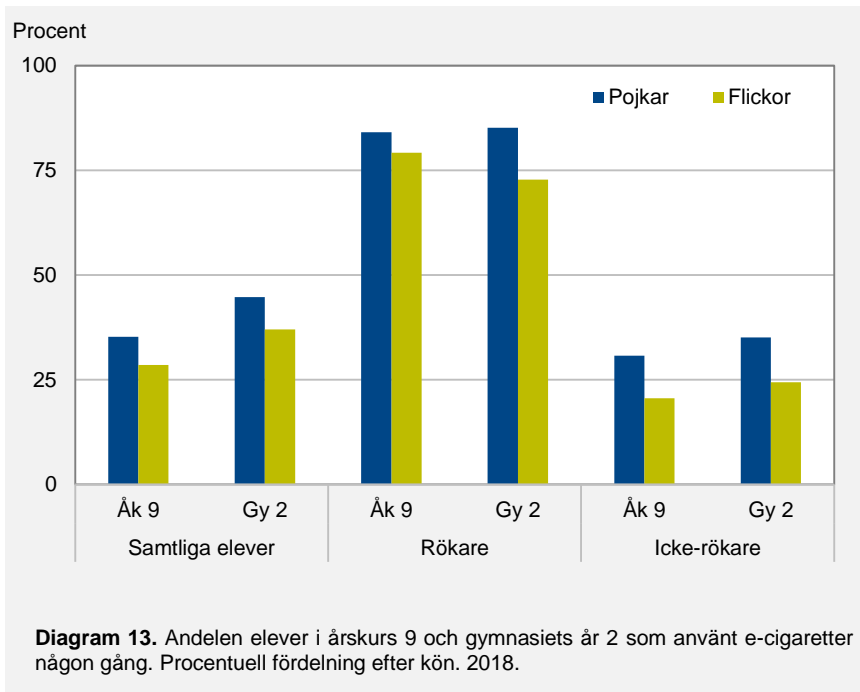
I 2018 års skolundersökning efterfrågades användningen av e-cigaretter för femte gången och under denna period har det skett en statistiskt säkerställd ökning av andelen skolelever som någon gång använt e-cigaretter i såväl årskurs 9 som gymnasiets år 2. I årets undersökning svarade 32 % av eleverna i årskurs 9 att de någon gång använt e-cigaretter vilket motsvarades av 23 % vid första mätningen 2014. Andelen pojkar som använt e-cigaretter var signifikant högre (35 %) än andelen flickor (29 %) (tabell 60).

I gymnasiets år 2 har andelen elever som någon gång provat e-cigaretter ökat från 24 % i 2014 års undersökning till 41 % år 2018. Även bland gymnasieeleverna låg pojkarna på en högre nivå än flickorna (45 % respektive 37 %) (tabell 61). I båda årskurserna var andelen som använt e-cigaretter under senaste 30 dagarna tämligen oförändrad och uppgick till runt 8 %.

Liksom i den vuxna befolkningen visade sig användningen av e-cigaretter bland skolelever vara statistiskt signifikant högre bland dem som också rökte vanliga cigaretter. Det var omkring tre gånger så vanligt att rökande elever hade provat e-cigaretter som att elever som inte rökte hade gjort detsamma (diagram 13). I skolundersökningen bekräftas således att unga personer i stor

³ Många gånger innehåller de också propylen-glykol (med eller utan glycerol).

⁴ I Monitormätningarna genomförs årligen omkring 18 000 telefonintervjuer som handlar om anskaffning och användning av alkohol och tobak i Sverige.

utsträckning provat e-cigaretter och att detta är särskilt vanligt bland elever som röker vanliga cigaretter.

Frågan om användning av e-cigaretter har varit densamma sedan 2014 men följdfrågan har förändrats. I årets undersökning fick eleverna uppge huruvida de fortfarande använder e-cigaretter. Bland elever i årskurs 9 svarade 66 % att de slutat eller endast provat e-cigaretter, 18 % att de gjort detta sporadiskt (ibland eller på fest) och 5 % att de använder e-cigaretter frekvent (dagligen eller nästan dagligen). Fördelat på alla elever i årskurs 9 var det omkring 1 % som klassades som frekventa användare.

Bland elever i gymnasiets år 2, som någon gång använt e-cigaretter, var det 72 % som slutat eller endast provat, 15 % som gjort det sporadiskt och 3 % som var mer frekventa användare. Av samtliga gymnasieelever var det, liksom bland niondeklassarna, 1 % som använt e-cigaretter frekvent.

För att få ytterligare en bild av relationen mellan e-cigaretter och användning av tobaksprodukter ställdes i 2016 års undersökning en följdfråga till de elever som svarat att de provat e-cigaretter om de provat tobak innan. Det visade sig att en majoritet av eleverna som använt e-cigaretter svarade att de provat tobak innan (omkring en tredjedel av eleverna i årskurs 9 respektive en femtedel av eleverna i gymnasiets år 2). Bland de pojkar som använt e-cigaretter var det,

såväl i årskurs 9 som i gymnasiet år 2, vanligast att svara att de både använt cigaretter och snus innan. Bland flickor i båda årskurser var det vanligast att ha använt cigaretter innan.

I 2017 års undersökning ställdes följdfrågan om det varit e-cigarett med eller utan nikotin som eleverna rökt. Omkring 35 % av dem som rökt e-cigarett i årskurs 9 hade bara rökt e-cigarett utan nikotin, 31 % svarade att de rökt e-cigarett både med och utan nikotin och 13 % att de bara rökt e-cigarett med nikotin. Resten svarade att de inte visste eller besvarade inte frågan överhuvudtaget. I gymnasiet år 2 hade 26 % av de elever som rökt e-cigarett bara rökt utan nikotin, 35 % både med och utan nikotin, 22 % svarade att de bara använt e-cigarett med nikotin och resten att de inte visste eller så lämnade de frågan obesvarad.

Det första året som användningen av e-cigarett mättes tillfrågades eleverna varför de använt e-cigarett. Det absolut vanligaste svaret var nyfikenhet som uppgavs av omkring 70 % av dem som provat e-cigarett. Ungefär var tionde av dem som använt e-cigarett svarade att de gjort det för att det var godare än att röka/snusa. Det kan också nämnas att omkring var tionde rökare som provat e-cigarett uppgav att de gjort det för att sluta med cigaretter/snus. Särskilt vanligt var detta bland rökande gymnasieflickor. Runt 5 % av de rökande eleverna i årskurs 9 som använt e-cigarett svarade att de gjort det ”för att jag inte får tag på cigaretter/snus”. I gymnasiet år 2 förekom detta knappt alls som anledning till användning, vilket skulle kunna indikera att tillgängligheten till vanliga cigaretter/snus inte är alltför begränsad trots 18-årsgränsen (se tabellerna 40–43 samt 51–54 för mer information om anskaffning).

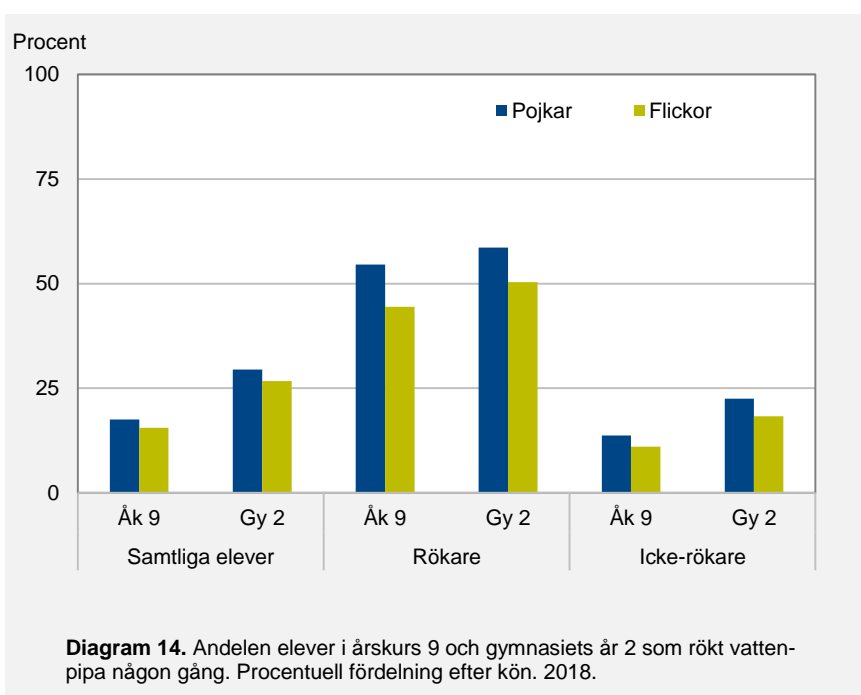
Vattenpipa

År 2009 ställdes för första gången frågor om vattenpipsrökning i skolundersökningen. Under de år som frågan ställts har det skett en statistiskt säkerställd minskning av andelen elever som använt vattenpipa och nivåerna har närmast halverats sedan 2009.

I årets undersökning hade 17 % av eleverna i årskurs 9 någon gång rökt vattenpipa, medan omkring en tiondel (11 %) hade gjort det under de senaste 12 månaderna och 4 % under de senaste 30 dagarna (tabell 64). Bland gymnasieeleverna var det drygt en fjärdedel av eleverna (28 %) som någon gång rökt vattenpipa, 17 % som gjort detta under de senaste 12 månaderna och 5 % som gjort detta under de senaste 30 dagarna (tabell 65). Andelen elever som rökt vattenpipa den senaste månaden var således relativt liten och jämfört med konsumtion av cigaretter eller snus är vattenpipsrökning ett beteende av mer sporadisk karaktär. Det framträder inga signifikanta skillnader mellan pojkar och flickor vad gäller rökning av vattenpipa varken i årskurs 9 eller i gymnasiet.

De elever som svarat att de någon gång rökt vattenpipa får också följdfrågan om det var med eller utan tobak. Bland niondeklassarna var det vanligaste svaret att bara ha rökt vattenpipa utan tobak (27 %). Näst vanligast var att ha gjort det både med och utan tobak (22 %), medan andelen som bara gjort det med tobak var ungefär lika stor som andelen som svarade att de inte visste (ca 19 %). Resterande 12 % svarade inte på frågan. Bland gymnasieeleverna som rökt vattenpipa var det istället vanligast att bara ha rökt med tobak (26 %) följt av att både ha rökt med och utan tobak (24 %). Omkring 20 % svarade att de bara rökt vattenpipa utan tobak och motsvarande andel svarade att de inte visste. Resterande 10 % svarade inte på frågan.

I diagram 14 redovisas andelen elever som någon gång rökt vattenpipa bland samtliga elever, bland rökare samt bland icke-rökare. Liksom beträffande e-cigaretter var andelen elever som röker vanliga cigaretter och provat vattenpipa statistiskt signifikant högre jämfört med dem som inte röker vanliga cigaretter.

Narkotika

Isabella Gripe

Användning av narkotiska preparat började förekomma bland svenska ungdomar i slutet av 1960-talet och frågor om narkotikaerfarenheter har funnits med i den nationella drogvanundersökningen sedan starten 1971.

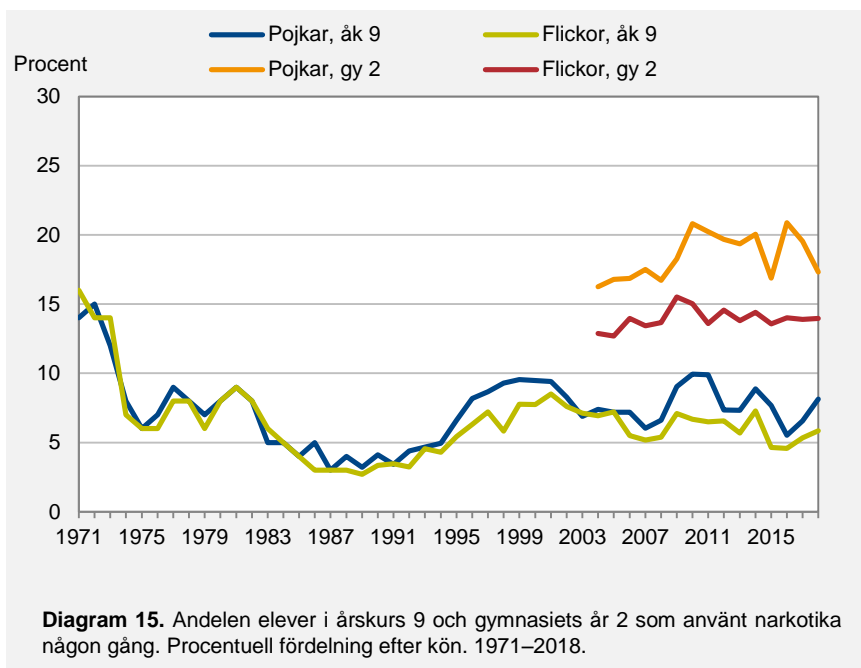
I följande avsnitt redogörs bland annat för utvecklingen av narkotikaanvändningen över tid bland skoleleverna, vilka preparat de använt och hur de fått tag på narkotikan.

Narkotikaerfarenhet

Frågor om narkotikaanvändning har funnits med i undersökningen om skolelevers drogvanor under lång tid och det är ofrånkomligt att frågeställningen justerats genom åren som gått. Även om det saknas belägg för att någon av förändringarna skulle haft en avgörande betydelse för resultatens jämförbarhet bör ändå en viss försiktighet iaktas vid jämförelser av enskilda värden mellan olika år. Samtidigt är det trenderna som är mest intressanta ur ett långsiktigt perspektiv och det finns inget som tyder på att frågeändringarna skulle ha medfört att utvecklingen över tid beskrivs på ett missvisande sätt.

Under 2018 svarade 8 % av pojkarna och 6 % av flickorna i årskurs 9 att de någon gång använt narkotika (diagram 15 och tabell 70). Sedan mitten av 90-talet har nivån varierat mellan 5–10 %, och i det perspektivet är årets resultat inte särskilt avvikande även om värdet för både pojkar och flickor var något högre jämfört med förra året, skillnaderna jämfört med förra året var dock inte signifikanta. Av diagrammet framgår även att niorna uppvisade relativt omfattande narkotikaerfarenheter i början av 1970-talet och att periodens lägsta värden uppmättes under slutet av 1980-talet. Under hela mätperioden har könsskillnaderna varit förhållandevis små bland niondeklassarna, även om pojkarnas värden i genomsnitt legat cirka två procentenheter högre de senaste tio åren.

Jämfört med niondeklassarna är det mer än dubbelt så vanligt att eleverna i gymnasiets år 2 har använt narkotika. I årets undersökning svarade 17 % av pojkarna och 14 % av flickorna att de gjort detta någon gång (tabell 71), skillnaden mellan pojkar och flickor var signifikant. Sedan 2013 har andelen flickor med narkotikaerfarenhet legat stabilt på 14 %. Pojkarnas konsumtion har däremot varierat sedan 2004. Mellan åren 2004–2010 skedde en ökning för att

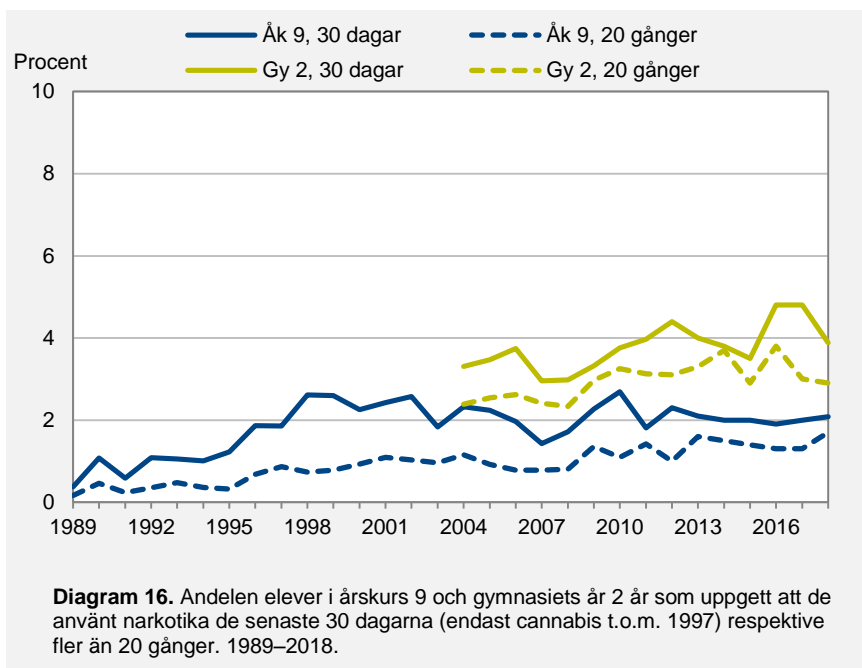

sedan stabiliseras runt 20 % under de följande fyra åren. 2015 skedde en minskning följt av en återgång till nivåer runt 20 %. I och med årets resultat sjönk nivån igen men nedgången var inte signifikant.

Sedan 2007 ställs frågor om årsaktuell narkotikaerfarenhet (mätt som användning senaste 12 månaderna) och av tabellerna 72–73 framgår att år 2018 rapporterade 6 % av niorna och 12 % av gymnasieeleverna att de använt narkotika under de senaste 12 månaderna.

Månadsaktuell användning (”senaste 30 dagarna”) är ett mått som kan användas för att ge en indikation på mera regelbunden konsumtion. Andelen som rapporterade detta i årets undersökning var 2 % i nian och 4 % i gymnasiets år 2 (diagram 16 och tabellerna 74–75). Att ha använt narkotika de senaste 30 dagarna är alltså dubbelt så vanligt bland eleverna i andra året på gymnasiet jämfört med niondeklassarna.

Bland niondeklassarna var skillnaderna mellan pojkar och flickor små. Bland gymnasieeleverna däremot var skillnaderna större och också signifikanta, pojkarna uppgav månadsaktuell användning i dubbelt så hög grad som flickorna.

Som framgår av diagram 16 ökade andelen niondeklassare som använt narkotika senaste 30 dagarna mellan slutet av 1980-talet fram till slutet av 1990-talet men nivån har varit relativt oförändrad därefter. Andelen som använt narkotika 20 gånger eller mer har succesivt ökat och i år svarade knappt 2 % av niondeklassarna att de använt narkotika 20 gånger eller mer (tabellerna 76–77). Även bland gymnasieeleverna har, sett till hela tidsperioden, trenden varit uppåtående för andelen som använt narkotika senaste 30 dagarna och för andelen som använt narkotika mer än 20 gånger. Dock minskade andelen som använt narkotika de senaste 30 dagarna något 2018 jämfört med 2017, men nedgången var inte statistiskt säkerställd.

För att konstruera ett enkelt mått som kan indikera hur stor andel som ”fortsätter” använda narkotika kan en titta på kvoten mellan andelen som någon gång använt narkotika respektive andelen som använt senaste månaden. Dessa två mått finns att tillgå från 70-talets början för eleverna i årskurs 9 och resultaten visar att ca 35 % ”fortsatte” använda narkotika under 70-talet men att andelen sjönk till ca 20 % under 80-talets slut. Därefter skedde en uppgång och från millennieskiftet är det omkring 30 % av eleverna i nian som ”fortsatt” använda narkotika.

Perioder när livstidsprevalensen är lägre tycks det således vara en relativt sett mindre andel av dem som testat narkotika som också ”fortsätter” med detta,

och vice versa. Samtidigt kan det vara vanskligt att använda 30-dagarsmättet på detta sätt bland så pass unga personer eftersom debuten kan ligga nära undersökningstillfället i tid, och att inga uttalade vanor heller befästs i en så ung grupp. Bland gymnasieeleverna ligger kvoten i genomsnitt på cirka 25 % alltsedan 2004. Att kvoten är högre i nian kan alltså delvis bero på att de yngre eleverna i högre grad gjort sin narkotikadebut nära inpå undersökningens genomförande, samtidigt som desto fler narkotikaerfarna gymnasieelever inte fortsatt med sin användning.

Sammantaget kan det sägas att även om narkotikaerfarenheten varit relativt stabil de senaste tio åren, så visar konsumtionsutvecklingen bland dem som väl använt narkotika på en viss ökning.

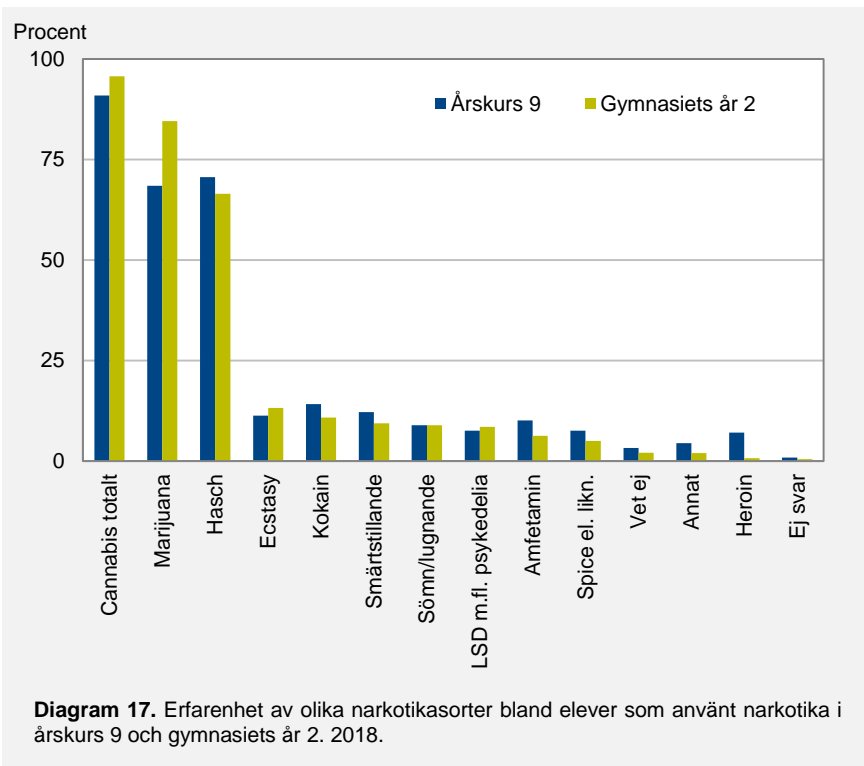
Erfarenhet av olika narkotiska preparat

I enkäten ställs ett antal följdfrågor till de elever som uppgett att de använt narkotika. Bland annat efterfrågas vilka preparat som använts. Detta besvaras genom fasta svarsalternativ men eleverna har också möjlighet att i klartext skriva vad de använt. De fasta alternativen har reviderats under åren som gått och de exakta formuleringarna för de olika preparaten återfinns i bilaga 1 och av tabellerna 78–79 framgår under vilka år olika preparat efterfrågats.

Av diagram 17 framgår vilka narkotikasorter eleverna uppgett att de använt 2018. I diagrammet redovisas endast de som uppgett att de någon gång använt narkotika och sorteringen är gjord efter preparatens förekomst i gymnasiet. Den absoluta majoriteten har använt cannabis (i form av hasch eller marijuana) vilket uppgevits av totalt 96 % av gymnasieeleverna med narkotikaerfarenhet och 91 % av eleverna i årskurs 9 (detta motsvaras av 15 respektive 6 % av samtliga elever enligt tabellerna 78–79). Det kan noteras att marijuana numera är den vanligaste cannabisvarianten bland gymnasieeleverna, för tio år sedan var hasch vanligast. Bland niondeklassarna är hasch och marijuana ungefär lika vanligt.

Sedan 2012 finns spice ("spice eller liknande rökmixar") med som alternativ i frågan om vilken sorts narkotika som använts. Av de narkotikaerfarna eleverna i årets undersökning svarade 8 % i årskurs 9 och 5 % i gymnasiets år 2 att de hade använt spice. Detta sätter syntetisk cannabis på tionde plats bland både niondeklassarna och gymnasieeleverna. När frågan introducerades och fram till 2016 var spice det tredje vanligaste preparatet, användningen av spice har alltså minskat markant bland skolungdomarna sedan frågan introducerades.

För en mer utförlig beskrivning av användningen av nätdroger hänvisas till kapitlet *Nätdroger*.

Övriga preparat var, precis som tidigare år, betydligt mer sällsynta och nämndes av någon tiondel eller färre av de narkotikaerfarna eleverna såväl i nian som i gymnasiet. Sett till samtliga elever var det endast någon enstaka procent i respektive årskurs som använt exempelvis amfetamin, ecstasy, kokain eller sömn-/lugnande medel (utan läkarordination).

Cannabis (hasch/marijuana) är alltså den allra vanligaste narkotikasorten eleverna använt. Av tabellerna 80–81 framgår att av de narkotikaerfarna eleverna var det 8 % i årskurs 9 och 4 % i gymnasiets år 2 som inte använt cannabis utan enbart använt annan narkotika.

Frekvensen av cannabisanvändningen

Eftersom cannabis är det i särklass vanligaste preparatet eleverna använt är det intressant att se hur frekvensen av cannabisanvändningen utvecklats över tid. Sådana uppgifter finns tillgängliga från 1989 och redovisas i tabellerna 82–83, där elever som redovisat hur många gånger de använt cannabis ingår, dels relaterat till samtliga elever och dels relaterat till enbart cannabiserfarna elever.

I början av 1990-talet hade knappt hälften av niorna som använt cannabis gjort detta endast en gång, från mitten av 90-talet och framåt sjunker denna andel och 2018 var det 29 % i nian och 24 % i gymnasiet som hade använt cannabis en gång. Samtidigt har andelen elever med en mer frekvent användning ökat och i årets undersökning svarade 21 % av de cannabiserfarna eleverna i årskurs 9 och 17 % i gymnasiets år 2 att de använt cannabis mer än 20 gånger. Sammantaget är den långsiktiga trenden att de som har använt cannabis har ökat sin användning sett till antalet konsumtionstillfällen. Denna bild bekräftas i en studie av Gripe m.fl. (2018), i studien undersöks bland annat det genomsnittliga antalet gånger som cannabisanvändande niondeklassare använt cannabis mellan 1989–2016. Resultaten från studien visar att det genomsnittliga antalet konsumtionstillfällen ökat från 4 gånger 1989 till 13 gånger år 2016 (Gripe, Danielsson m.fl. 2018).

Från vem kommer narkotikan?

De elever som använt narkotika får sedan 2007 svara på hur de fick tag på den och dessa tidsserier redovisas i tabellerna 86–87. Som framgår av tabellerna var det 51 % av eleverna med narkotikaerfarenhet i årskurs 9 och 61 % i gymnasiets år 2 som svarade att det var via kompisar eller pojk-/flickvänner som de fått tag på narkotika. Näst vanligast var alternativet ”annan, t.ex. langare”, följt av ”bekant”. Alternativen ”internet”, ”syskon” samt ”läkare” var förhållandevis ovanliga och nämndes av några procentenheter vardera. Några större skillnader i anskaffningskällor råder inte mellan gymnasiet och grundskolan, utan svarsmönstren är i princip desamma.

Inställning till narkotikaanvändning

År 2018 svarade 26 % i nian och 39 % på gymnasiet att de under senaste året erbjudits att prova eller få köpa narkotika (tabellerna 66–67). Det är betydligt fler än som faktiskt använt narkotika senaste 12 månaderna. Ganska många menar även att de skulle kunna skaffa fram cannabis inom en 24-timmarsperiod om de så önskade. Detta angavs av 15 % av niorna och 28 % av gymnasi-eleverna (tabellerna 106–107). Även dessa nivåer är högre jämfört med hur många som använt narkotika. Här framkommer att även om narkotika i viss mån förekommer i ungdomarnas miljöer, så har många som haft (upplevd) möjlighet att prova narkotika alltså avstått från att göra det.

Ovanstående visar i sin tur på betydelsen av ungdomars inställning och attityder, samt att tillgängligheten till droger bara är en del i sammanhanget. Samtidigt kan det noteras att bland elever som inte använt narkotika i nian är andelen som haft lust att göra detta ungefär lika stor som andelen som faktiskt provat (ca 8 %). I gymnasiets år 2 var det ca 10 % som haft lust att använda narkotika utan att ha gjort så (tabellerna 68–69).

Sedan 2007 tillfrågas eleverna hur riskabelt (fysiskt såväl som psykiskt) de uppfattar att användningen av olika droger är. År 2018 uppgav 22 % av niondeklassarna och 20 % av gymnasieeleverna att de uppfattade det vara förknippat med stor risk att prova cannabis 1–2 gånger och 51 % både i årskurs nio och gymnasiets år 2 menade att det är stor risk att använda cannabis varje helg. I jämförelse med alkohol är riskbedömningen för regelbunden konsumtion av cannabis mera allvarlig (riskuppfattningen för olika droger återfinns i tabellerna 112–119).

Formuläret justerades 2012 och ecstasy och amfetamin utgick ur frågan om riskuppfattning medan snus istället inkluderades. Detta ledde till förskjutningar i farlighetsbedömningen inte minst för cannabis, vilket försvårar möjligheten att följa utvecklingen över tid. Trots tidsseriebrottet kan trenden ändå sammanfattas som att den upplevda skaderisken förknippat med att testa cannabis 1–2 gånger tycks ha minskat, eftersom trenden är nedåtgående för gruppen som uppgett stor risk medan allt fler menar att risken är liten eller obefintlig. Det kan noteras att samtidigt som cannabis uppfattas som en mindre riskfylld drog att testa så är andelen som någon gång använt narkotika fortsatt stabil bland niondeklassare. Inte heller bland gymnasieeleverna återspeglas den minskade respekten för cannabisanvändning i de faktiska andelarna som svarat att de någon gång använt narkotika.

Nätdroger

Tony Nilsson

På senare år har allt fler nya och huvudsakligen syntetiska substanser tillförts marknaden. Ett vanligt introduktions- och spridningsmedium för dessa preparat har varit internet, varför dessa substanser ofta samlat benämns nätdroger. Så görs även i detta avsnitt. Andra benämningar är exempelvis nya psykoaktiva substanser (NPS), designerdroger eller research chemicals (RC-droger).

Poängen med att introducera nya substanser på marknaden (presentera kemiska substanser som droger) är att de ofta inte omfattas av någon speciell kontroll (därav den ibland förekommande benämningen legal highs) och därför inte är olaglig, vare sig att sälja eller köpa. Inte desto mindre kan mänsklig konsumtion av substanserna vara hälsofarlig och under den period då nya så kallade nätdroger tillförts marknaden har ett flertal dödsfall och andra allvarliga skador orsakade av de nya drogerna rapporterats (se t.ex. Socialstyrelsen 2016).

Flertalet av de substanser som introducerats på senare år har därför allteftersom hamnat under någon form av kontroll under exempelvis narkotikalagstiftningen eller lagen om hälsofarliga varor varefter de klassificerats som sådant. En substans som klassificerats och som därmed blivit olaglig att sälja har emellertid ofta bytts ut mot en variant som liknar den ursprungliga substansen men med viss kemisk modifikation. Den nya modifierade versionen av substansen kan sedan i sin tur säljas fram till dess att också den hunnit utredas och eventuellt klassas som hälsofarlig vara eller narkotika.

Inom begreppet nätdroger ryms främst cannabisliknande substanser och centralstimulerande medel. Ibland förekommer dock att även mera traditionella läkemedel faller in under benämningen nätdroger. Begreppet nätdroger är således heterogent och innefattar droger med vitt skilda ursprung, verkan och styrka men också olika grad av reglering.

Användning

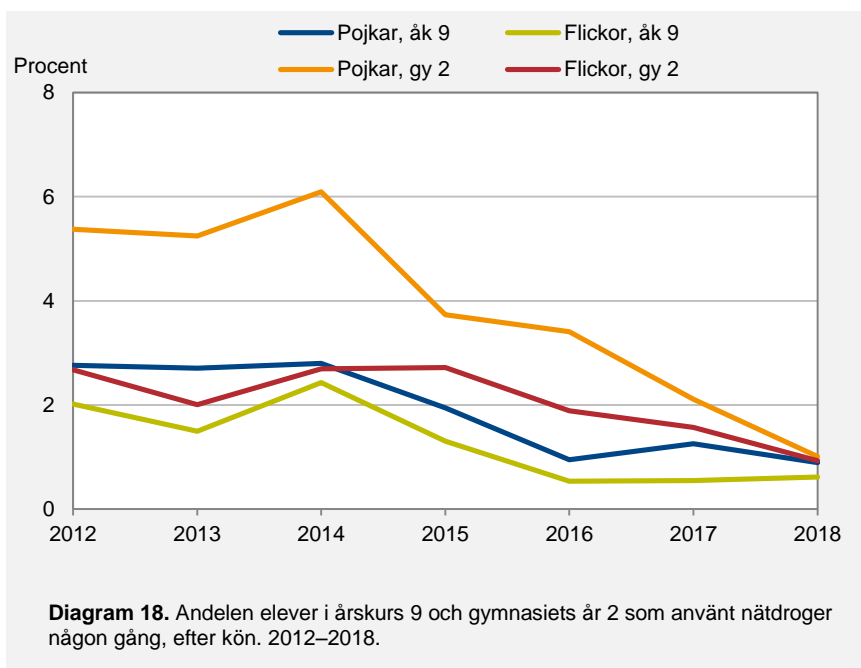
Sedan sju år tillbaka har CAN ställt frågor om nätdroger i skolundersökningen. Frågorna avser att fånga användning av alla sådana substanser, oavsett om de var olagliga eller inte vid konsumtionstillfället. Av den anledningen separeras (och föregår) frågor om nätdroger de frågor som handlar om narkotika. Den vanligaste nätdrogen ”spice (eller liknande rökmixar)” förekommer dock även

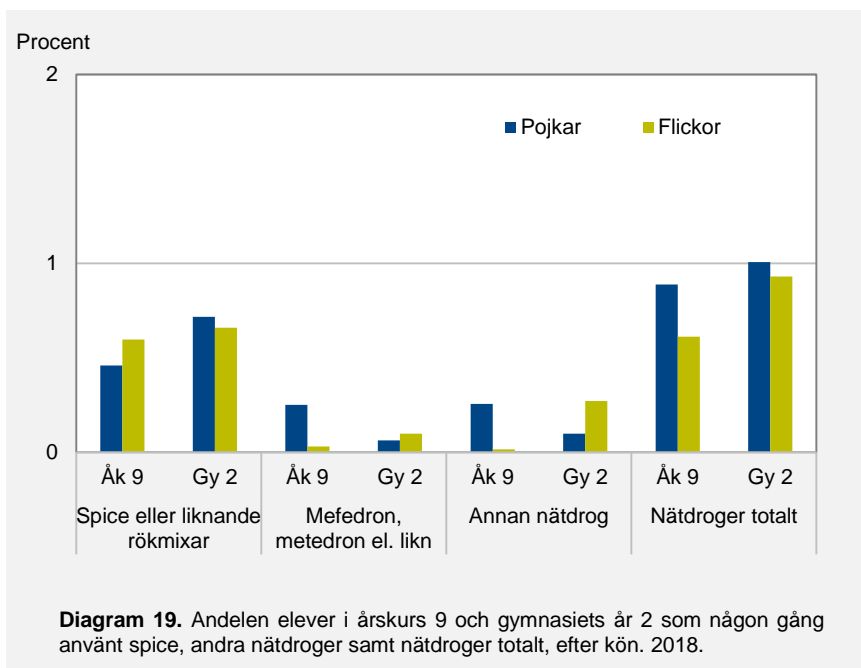
som ett alternativ som de narkotikaerfarna eleverna kan uppge i listan över olika narkotikasorter de har använt. Flera av de aktiva substanser som vanligtvis förekommer i olika sammansättningar av spice är numera också klassificerade som narkotika eller hälsofarlig vara.

Av diagram 18 (se även tabellerna 90–91) framgår att det till och med år 2014 var drygt 2 % av eleverna i nian som uppgav att de någon gång använt nättdroger medan detta motsvarades av cirka 4 % av gymnasieeleverna. Därefter har andelarna kontinuerligt sjunkit. År 2018 uppgav knappt 1 % i både årskurs 9 och i gymnasiets år 2 att de använt nättdroger.

Som framgår av diagram 18 var könsskillnaderna i gymnasiets år 2 något större när frågan började ställas år 2012 men har i de senaste två årens undersökningar minskat rejält. I årskurs 9 har skillnaden mellan könen varit liten generellt sett under hela perioden.

I diagram 19 framträder att ”spice eller liknande rökmixar” är den nättdrogsgrupp som det är vanligast att pojkar och flickor i båda årskurserna uppgett att de använt.

I rapporten *Ungdomar som använder nät droger – vilka är de?* av Leifman & Henriksson (2013) analyserades elevernas svar om nät drogerfarenheter från 2012/2013 närmare. Där framgår tydligt att de som använt nät droger har betydligt mer avancerade drogvanor än övriga elever. Majoriteten av dem som använt nät droger hade exempelvis också erfarenhet av att ha använt cannabis eller annan narkotika – och ytterst få befanns vara ”rena” nät drogsanvändare (elever som endast använt nät droger och inte andra droger). Vidare konstaterades att eleverna med nät drogerfarenheter också uppvisade högre ansamling av olika riskfaktorer jämfört med övriga elever och att de hade egenskaper liknande elever som använt annan narkotika än cannabis (Leifman & Henriksson, 2013).

Anskaffning

Eleverna får även uppge om de själva köpt någon nät drog via internet. Eftersom denna fråga justerades 2013 redovisas endast resultat från och med detta år (tabellerna 88–89). Väldigt få av alla elever, såväl i nian (0,6 %) som i gymnasiet (0,3 %), svarar 2018 att de någon gång köpt nät droger via internet, vilket är något lägre än föregående år. Tidigare analyser (Henriksson, 2017) har visat att om man studerar dem som själva använt nät droger, (år 2016–2017, sammanslaget), har ca 50 % av eleverna i årskurs 9 köpt nät droger, motsvarande nivå i gymnasiet var 26 %. Detta innebär alltså att bland dem som använt

sådana medel har hälften eller mer än hälften av dem inte själva införskaffat dem via internet utan fått tag i dem på annat sätt. Ett rimligt antagande utifrån ovanstående är att många unga får tag på nättdroger på samma sätt som de får tag på till exempel cannabis och alkohol, det vill säga genom kompisar eller bekanta.

Läkemedel

Anna Englund

Sedan slutet av 1970-talet har elever som deltagit i skolundersökningen fått besvara frågor kring användning av läkemedel. I följande avsnitt kommer icke-förskrivna användning av receptbelagda sömnmedel eller lugnande läkemedel samt de förhållandevis nyttillkomna frågorna kring receptbelagda smärtstillande medel och viktminskningspreparat att redovisas. Många läkemedel är klassade som narkotika eftersom de bland annat kan framkalla rus och beroende (Läkemedelsverket, 2018a). Detta gör att de kan vara intressanta ur ett missbruksperspektiv. De vanligaste läkemedelspreparaten som kan skapa beroende är sömnmedel och lugnande medel av bensodiazepintyp samt smärtstillande läkemedel som ofta utgörs av opioider (Johansson & Wallhed Finn, 2012). Sådana substanser utgör en betydande del av samhällets totala narkotikaanvändning och narkotikaklassade läkemedel är sedan 2007 exempelvis den preparatgrupp som näst efter cannabispreparat beslagtas oftast av rättsväsendet (CAN, 2017). Opioider, i synnerhet syntetiska sådana, har även haft en betydande inverkan på det ökade antalet narkotikadödsfall som noterats i Sverige under de senaste åren (Leifman, 2016).

Enligt undersökningen Vanor och Konsekvenser, som utfördes 2017 bland Sveriges befolkning mellan 17–84 år, var det totalt uppemot 3,7 % som uppgav att de använt smärtstillande medel och omkring 2,4 % som använt sömn-/lugnande medel utan läkares ordination under de senaste 12 månaderna. Den sammanlagda nivån av dessa två typer av preparat uppgick till 5,3 % (Sundin m.fl. 2018).

I detta avsnitt kommer först användning av sömnmedel eller lugnande läkemedel utan läkarordination att behandlas. Sedan redovisas användningen av smärtstillande läkemedel utan läkarordination. Därefter redogörs för hur stor andel som använt läkemedel tillsammans med alkohol i berusningssyfte. Avslutningsvis presenteras resultat kring frågor om användning av viktminskningspreparat. Användningen av receptbelagda sömnmedel/lugnande eller smärtstillande läkemedel syftar fortsättningsvis i denna text på sådan användning utan läkarordination.

Receptbelagda sömnmedel och lugnande läkemedel

Samtliga elever får svara på en fråga om de använt receptbelagda sömnmedel eller lugnande läkemedel utan läkarordination (t.o.m. 2013 efterfrågades även förskrivna användning av sådana medel). Perioden 1989 till och med 2003 var

frågan uppdelad på sömnmedel respektive lugnande medel. Under denna period var nivåerna något högre jämfört med följande år (Guttormsson, 2014). Sannolikt är detta en effekt av att sömnmedel respektive lugnande medel mättes med separata frågor, liksom att bensodiazepiner inte skrevs ut i frågan. Frågeändringen har bedömts vara av betydelse för resultatens jämförbarhet (se tabell 94). Mellan 1989–2003 har det skett en liten men successiv ökning av användningen av sömnmedel samt lugnande medel bland eleverna i årskurs 9. På grund av frågeförändringen visas utvecklingen av icke-förskriven användning av sömnmedel eller lugnade läkemedel endast från 2004 i diagram 20.

Sedan 2004 har andelen elever i årskurs 9 som uppgett att de någon gång använt sömnmedel eller lugnande läkemedel rört sig omkring 3 %. Bland gymnasieeleverna har nivåerna i regel varit någon procentenhet högre jämfört med årskurs 9 och legat omkring 4 %. Utvecklingen, sedan 2004, kan i båda årskurserna beskrivas som relativt stabil. Dock har nivåerna varierat något och i år var det 4 % i årskurs 9 och 5 % i gymnasiets år 2 som uppgett att de någon gång använt sömnmedel eller lugnande läkemedel. Jämförs årets värden med vad som framkom i 2012 års undersökning syns en liten men statistiskt säkerställd ökning mellan dessa år. I årskurs 9 har flickornas värden legat något högre än pojkarnas under i stort sett hela perioden från 1989. I årets undersökning låg dock pojkar och flickor på samma nivå (4 %). Även i gymnasiet låg pojkar och flickor på samma nivå i årets mätning (5 %).

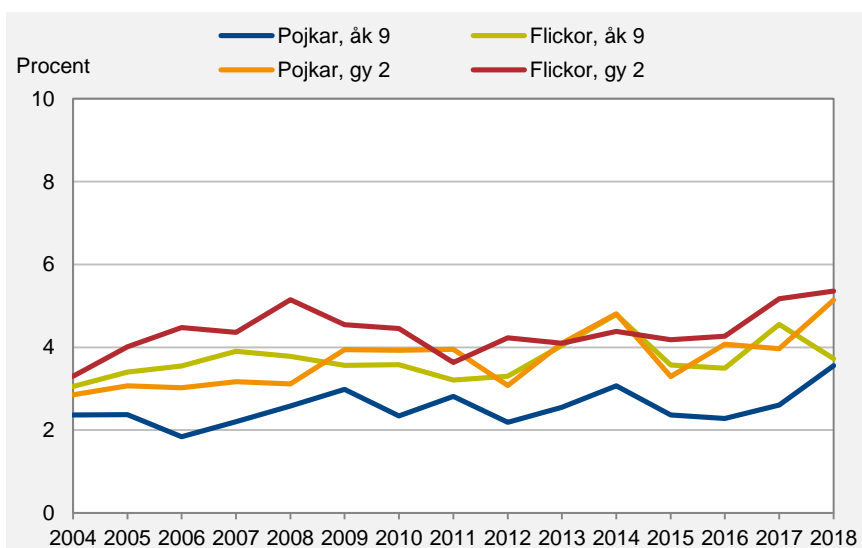

Diagram 20. Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiets år 2 som någon gång använt receptbelagda sömnmedel eller lugnande medel utan recept. 2004–2018.

Mer aktuell användning kan följas sedan 2012 genom att eleverna uppgett ifall så skett under de senaste 30 dagarna. I år var det 1 % i årskurs 9 och 2 % i gymnasiet år 2 som svarade att de använt sömnmedel eller lugnande medel under de senaste 30 dagarna.

Receptbelagda smärtstillande läkemedel

I 2015 års undersökning infördes en fråga kring användning av receptbelagda smärtstillande läkemedel utan läkarordination. Som exempel på detta angavs ett antal preparat av opioidtyp. Bland elever i årskurs 9 var det i årets undersökning totalt 4 %, knappt 3 % av pojkarna och uppemot 5 % av flickorna, som uppgav att de någon gång använt receptbelagda smärtstillande läkemedel. Skillnaden mellan pojkar och flickor var statistiskt säkerställd. I gymnasiet år 2 var motsvarande andel 5 % av samtliga elever. Uppdelat på pojkar och flickor var nivåerna 5 respektive 4 %. I denna årskurs kunde dock ingen statistiskt säkerställd skillnad uppmätas mellan pojkar och flickor (tabellerna 96–97).

Bland eleverna i årskurs 9 och gymnasiet år 2 uppgav knappt 2 respektive 1 % att de använt smärtstillande medel under de senaste 30 dagarna.

I årets undersökning uppgav med andra ord ungefär lika stora andelar att de använt receptbelagda smärtstillande läkemedel jämfört med receptbelagda sömnmedel och lugnande läkemedel. Om livstidsanvändningen av de båda läkemedelstyperna läggs samman uppgår de totala andelarna i årskurs 9 och gymnasiet år 2 till drygt 6 respektive 8 %. En förhållandevis liten andel angav att de använt båda preparaten men viss överlappning förekommer. I årskurs 9 uppgick andelen som använt båda läkemedelstyperna till omkring 1,3 % och i gymnasiet år 2 var motsvarande andel 1,9 %. Detta ger en indikation om att användningen av receptbelagda läkemedel utan läkares förskrivning kan ha underskattats åren innan 2015 då frågan om smärtstillande läkemedel saknades.

Jämförs gruppen som använt någon av läkemedelstyperna som efterfrågas med dem som inte använt detta (tabell B) framgår flera statistiskt säkerställda skillnader. Inom den förstnämnda gruppen finns en väsentligt högre andel månatliga intensivkonsumenter av alkohol⁵, högre andel frekventa narkotikaanvändare samt högre andel elever som röker dagligen eller nästan dagligen. Det är alltså en grupp där andra problembeteenden förekommer i högre utsträckning jämfört med icke-användarna.

⁵ För definition av intensivkonsumtion hänvisas till kapitlet Alkohol.

Tabell B. Andel intensivkonsumenter av alkohol, frekventa narkotikaanvändare och dagliga rökare fördelat på användare resp. icke-användare av icke-förskrivna receptbelagda läkemedel. Årskurs 9 och gymnasiets år 2. Procent. 2018.

Årskurs 9	Pojkar		Flickor	
	Använt läkemedel n=137	Ej använt läkemedel n=2 418	Använt läkemedel n=183	Ej använt läkemedel n=2 419
Månatlig intensivkonsumtion	22,7	6,0	23,3	6,3
Använt narkotika 21 ggr el. mer	19,4	0,8	12,7	0,6
Röker dagligen/nästan dagligen	16,9	2,0	22,7	3,2
Gymnasiets år 2	Pojkar		Flickor	
	Använt läkemedel n=183	Ej använt läkemedel n=2 187	Använt läkemedel n=207	Ej använt läkemedel n=2 222
Månatlig intensivkonsumtion	50,2	22,2	37,3	21,3
Använt narkotika 21 ggr el. mer	25,9	2,0	9,8	1,0
Röker dagligen/nästan dagligen	13,6	3,8	23,9	6,4

Fet stil innebär statistiskt säkerställd skillnad mellan användare och icke-användare av läkemedel ($p < 0.05$).

I skolundersökningen får elever som svarat ja på frågan om de någon gång använt narkotika besvara en följdfråga och specificera vilken typ av narkotika de använt. Som exempel listas hasch, marijuana, kokain, och amfetamin samt även sömn-/lugnade medel och smärtstillande läkemedel utan läkarordination. Bland samtliga skolelever som deltagit i undersökningen rapporterades erfarenhet av de två sistnämnda alternativen av omkring 0,5 % av eleverna i årskurs 9 respektive 1 % av eleverna i gymnasiets år 2 för vardera preparat (tabellerna 78–79).

Vidare har 96 % i årskurs 9 och 92 % i gymnasiets år 2 av de som uppgett att de använt icke-förskrivna läkemedel som ett narkotikapreparat även tidigare i formuläret nämnt sådan användning (dvs. utanför narkotikakontexten). Däremot är det en betydligt mindre andel av de som använt sömnmedel eller lugnande läkemedel respektive smärtstillande läkemedel utan recept som också angett detta i narkotikafrågan. Detta är inte särskilt oväntat i och med att de flesta förmodligen inte ens känner till att detta rent juridiskt är att betrakta som narkotikaanvändning. Om även dessa elever definierades som narkotikaerfarna i detta sammanhang skulle andelarna som någon gång använt narkotika i nian respektive gymnasiet öka med omkring 4 procentenheter i respektive årskurs (något som alltså inte görs här).

Läkemedel i kombination med alkohol

Det framgår inte av denna undersökning varför läkemedel använts utan läkares ordination. Det behöver inte nödvändigtvis vara i missbrukssyfte utan det kan även handla om självmedicinering med läkemedel man fått tag på från exempelvis föräldrar eller kompisar. Samtidigt går det att konstatera att en del elever inte är främmande för att använda läkemedel i berusningssyfte. Detta uppenbaras av frågan ”Har du någon gång använt läkemedel tillsammans med alkohol i berusningssyfte?” (diagram 21 och tabellerna 100–101). I detta fall kan elevernas svar avse både receptfria och receptbelagda läkemedel.

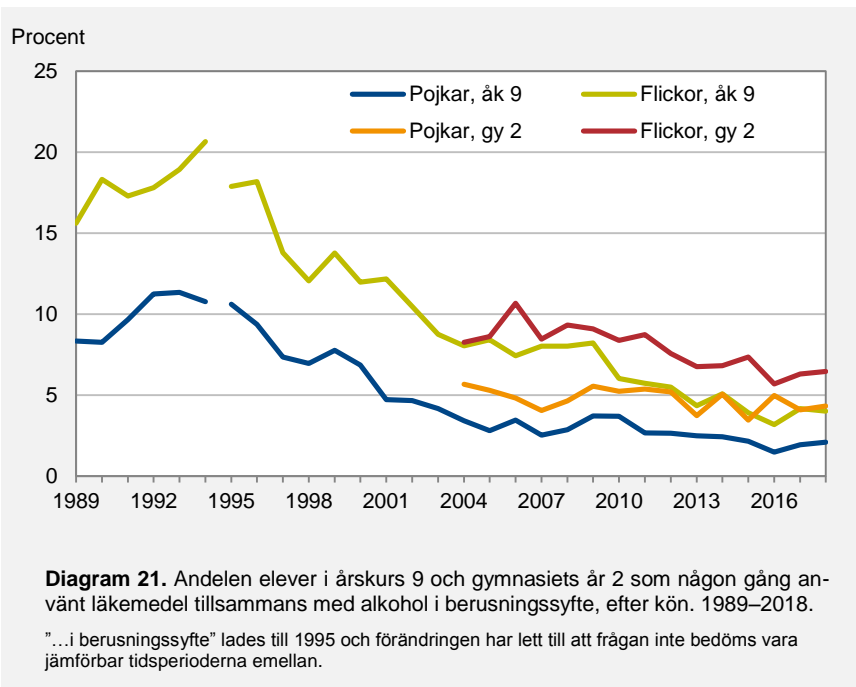
Att blanda läkemedel med alkohol har efterfrågats i undersökningen i årskurs 9 sedan slutet på 1970-talet och i gymnasiet sedan 2004. Frågan har under åren genomgått vissa förändringar och åtminstone för flickorna i årskurs 9 tycks den frågevariant som användes 1989–1994 ha mätt fenomenet på en något högre nivå. Förändringarna till trots framgår att användandet av läkemedel i kombination med alkohol har minskat i båda årskurserna sedan dessa beteenden började mätas.

År 2018 var det omkring 3 % i årskurs 9 och 5 % i gymnasiets år 2 som svarade att de i berusningssyfte någon gång kombinerat alkohol med läkemedel.

Andelen pojkar och flickor som har kombinerat alkohol och läkemedel i berusningssyfte skiljer sig statistiskt signifikant från varandra år 2018. Att ha gjort detta är nästan dubbelt så vanligt bland flickor jämfört med pojkar i årskurs 9.

Från år 2012 får eleverna även svara på om de kombinerat alkohol och läkemedel i berusningssyfte under de senaste 30 dagarna. Bland samtliga elever motsvarar detta omkring 1 % i nian respektive gymnasiets år 2.

Elever som svarat att de någon gång använt läkemedel tillsammans med alkohol i berusningssyfte får i en öppen fråga fylla i vad de använt. De vanligast omnämnda läkemedlen i detta sammanhang är receptfria värktabletter t.ex. Alvedon, Ipren och Panodil. Det är inte troligt att dessa läkemedel ger någon extra berusning vid alkoholintag, däremot kan negativa effekter uppstå, t.ex. kan ett långvarigt och högt alkoholintag tillsammans med paracetamol vara skadligt för levern (FASS, 2018).

Därefter nämns amfetaminliknande läkemedel som används vid ADHD-behandling. I viss mån uppges även andra receptbelagda läkemedel, då främst bensodiazepiner och smärtstillande preparat av opioidtyp. Kombinerar sådana läkemedel med alkohol kan mycket allvarliga och livshotande tillstånd uppstå (mer information om detta återfinns på t.ex. www.fass.se eller www.1177.se). Dessa kombinationer var emellertid mindre vanliga.

Det finns en viss samvariation mellan att å ena sidan ha använt receptbelagda läkemedel utan recept som lugnande eller smärtstillande och att ha kombinerat läkemedel och alkohol i berusningssyfte. Av dem som använt icke-förskrivna läkemedel av ovan nämnda sorter har uppemot 22 % i årskurs 9 och 27 % i gymnasiets år 2 också kombinerat alkohol och läkemedel i berusningssyfte.

Sammanfattningsvis kan sägas att den icke-läkareförskrivna användningen av sömnmedel eller lugnande läkemedel, ofta av bensodiazepintyp, har ökat något över tid. Sedan 2004 har nivån varit relativt stabil men sedan år 2012 syns en liten ökning bland skoleleverna. Majoriteten av eleverna som uppgett användning av icke-förskrivna läkemedel verkar inte betrakta beteendet som narkotikaanvändning. Att kombinera alkohol med olika läkemedel har minskat över tid, detta framgår tydligast i nian, där nedgången inleddes i mitten av 1990-

talet. Detta kan delvis hänga samman med att alkoholkonsumtionen bland eleverna har minskat överlag.

Viktminskningspreparat

Preparat som används för viktnedgång betraktas i många fall som livsmedel. Dock klassificeras en del sådana preparat som läkemedel bland annat beroende på innehåll och kroppslig påverkan (Läkemedelsverket, 2018a).

I 2014 års formulär infördes frågor kring användning av viktminskningspreparat utan läkarordination. Som exempel på detta angavs bantningspiller och fettförbränningstabletter. I årskurs 9 var det i 2018 års undersökning omkring 1 % av pojkarna och 2 % av flickorna som uppgav att de någon gång använt ett viktminskningspreparat. För eleverna i gymnasiets år 2 var motsvarande värde 2 % för såväl pojkar som flickor. Ingen statistisk säkerställd skillnad mellan pojkar och flickor vad gäller att någon gång ha använt viktminskningspreparat uppmättes i årets undersökning i gymnasiets år 2.

Enligt samma princip som för frågorna kring läkemedel ovan kunde eleverna även uppge användning av viktminskningspreparat de senaste 30 dagarna. Uppmot 1 % i både årskurs 9 och gymnasiets år 2 uppgav att de gjort så under de senaste 30 dagarna (tabellerna 98–99).

Av dem som någon gång använt ett viktminskningspreparat svarade uppmot 37 % i årskurs 9 att preparatet var lagligt när de använde det. I gymnasiets år 2 var denna andel högre då 68 % av användarna svarade att preparatet var lagligt när det användes. Förutom att svara ja på denna fråga var det näst vanligaste svarsalternativet i båda årskurserna att inte känna till huruvida preparatet var olagligt eller inte. En förhållandevis stor andel av de som använt viktminskningspreparat valde att inte besvara denna följdfråga. Bland användarna utgjordes detta av omkring 18 % i årskurs 9 och 8 % i gymnasiets år 2.

Eleverna tillfrågas även om vilken typ av viktminskningspreparat de använt. Det som framkommer i detta öppna svarsalternativ är att det främst rör sig om fettförbränningstabletter och olika typer av kosttillskott. Framförallt anges sådana kosttillskott som enligt produktbeskrivningarna, för många av de rapporterade preparaten, kan användas i kombination med träning.

Många kosttillskott saluförs som naturliga men kan trots det innehålla ämnen som kan vara skadliga för hälsan (Livsmedelsverket, 2018a). Ämnen som visat sig kunna förekomma i kosttillskott som köps via internet är bland annat den läkemedelsklassade substansen efedrin. Då efedrin betraktas som läkemedel är det otillåtet i kosttillskott. Efedrin har i en del fall ersatts av den icke läkemedelsklassade substansen synefrin. Dessa ämnen kan vid höga intag ge allvarliga biverkningar på hjärta, blodtryck och blodkärl (Livsmedelsverket, 2018b).

Kontroller av kosttillskott har påvisat innehåll av otillåtna substanser vilket gör att de snarare är att betrakta som läkemedel och är olagliga att sälja som livsmedel (Läkemedelsverket, 2018b).

År 2014 fick eleverna uppge var de fått tag på viktminskningspreparat. Det som framkom var att det var vanligt att införskaffa viktminskningspreparat via internet och då framför allt genom sidor som säljer olika typer av kosttillskott. Det var även vanligt att man fått tag på preparatet genom kompisar eller någon annan närstående. Även apotek och olika hälsokostbutiker nämndes i detta sammanhang.

Dopning

Martina Gröndahl

Hormondopningsmedel såsom anabola androgena steroider (AAS) och tillväxthormon har sedan länge förekommit inom idrottssammanhang i prestationshöjande syfte. Då man fick indikationer på att användningen av hormondopning spred sig utanför idrottsrörelsen ledde detta till införandet av Dopningslagen 1992, vilken förbjuder hantering och användning av hormondopningsmedel (SFS 1991:1969).

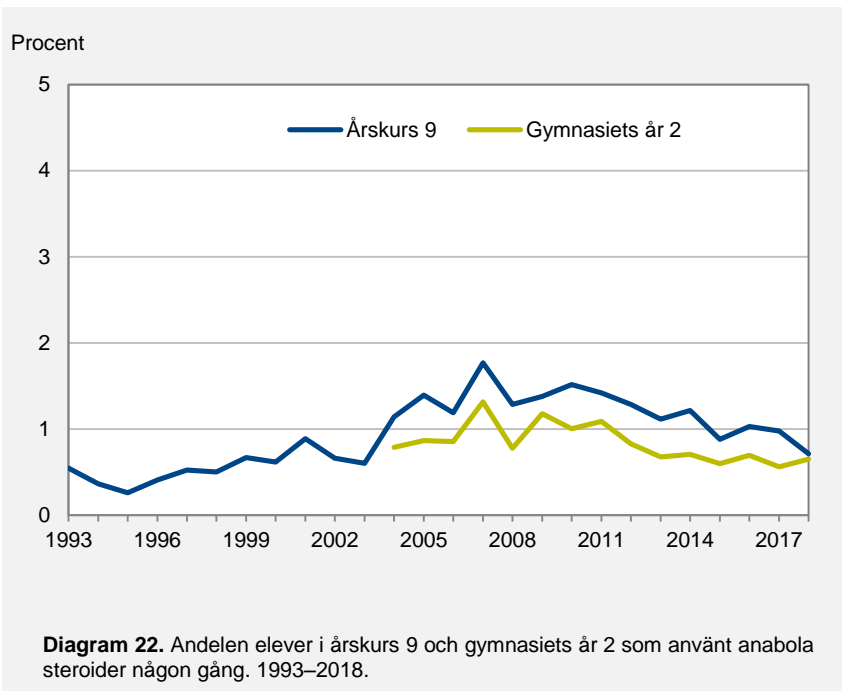
I skolenkäten infördes frågor om användning av hormondopning 1993. Följande avsnitt kommer att begränsas till erfarenheter av anabola androgena steroider (även kallat anabola steroider eller AAS i denna text). Eftersom erfarenheten av tillväxthormon visade sig vara praktiskt taget obefintlig bland skolungdomar utgick frågorna om detta 2004.

Regeringens ANDT-strategi anger ett antal så kallade kärnindikatorer där utvecklingen ska följas och för dopning bland skolelever gäller detta livstidserfarenheten samt att ha använt anabola steroider under de senaste 12 månaderna (Socialdepartementet 2013).

Sedan 1993 har någon procent av eleverna i årskurs 9 svarat att de någon gång använt anabola steroider och år 2018 uppgick andelen till 0,7 % (tabell 102 och diagram 22)⁶. Om resultaten skärskådas finner man dock att det inträffat en liten nedgång de senaste 10 åren, från 1,3 % 2008. Denna nedgång är statistiskt säkerställd. Även andelen gymnasieelever som någon gång använt anabola steroider har legat runt 1 % sedan mätningarna startade år 2004. I 2018 års undersökning svarade 0,7 % att de någon gång använt AAS (tabell 103 och diagram 22).

Av diagram 22 framgår att gymnasieelevernas värden för livstidserfarenheten av AAS användning ligger något under niornas. Även om livstidsprevalensen förskjuts med två år, så att samma årskull beaktas, kvarstår detta mönster till stor del. Orsakerna till detta något märkliga förhållande kan vara flera. Ett skäl

⁶ Frågan om erfarenhet av AAS har justerats ett antal gånger sedan den infördes, utan att detta har lett till några uppenbara resultatförändringar (av fotnoten i tabell 96 framgår vilka år det skett). Frågeändringen 2004 förefaller emellertid utgöra ett undantag, även om det saknas underlag (t.ex. en split-half studie) för att säkert avgöra detta.

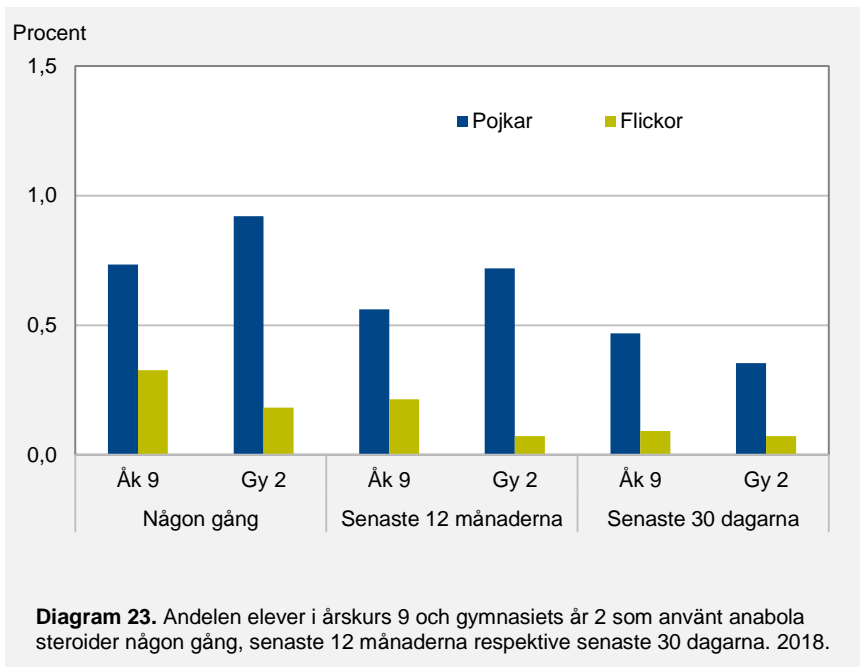

kan vara att gymnasieeleverna av någon anledning är mindre benägna att rapportera dopningserfarenheter jämfört med niorna, ett annat skäl kan vara att de med dopningserfarenhet i lägre grad än andra studerar vidare på gymnasienivå.

Andelen elever som uppgav att de använt AAS någon gång under de senaste 12 månaderna utgjordes av 0,5 % i båda årskurserna år 2018 (tabellerna 102–103). Eftersom denna fråga ställts under en relativt kort period är det svårt att skönja några uppenbara förändringar i resultaten.

Sedan 2012 efterfrågas även månadsaktuell användning. I genomsnitt har under dessa år omkring hälften av niorna som någon gång provat anabola steroider använt preparatet under de senaste 30 dagarna. Detta förhållande är likartat även för gymnasieeleverna. Jämfört med exempelvis narkotika är kvoten mellan månadsaktuell användning och livstidserfarenhet relativt hög. I den begränsade grupp som provat AAS tycks det alltså vara en förhållandevis stor andel som fortsätter att använda preparatet (givet att inte debuten skett nära undersökningens genomförande, vilket skulle förta 30-dagarsmåtets styrka vad gäller att indikera en pågående konsumtion).

Oavsett vilken tidsrymd användningsfrågorna avser blir det uppenbart att männen rapporterar mer erfarenheter av AAS än vad kvinnorna gör. Detta illustreras även i diagram 23. Könsskillnaderna tenderar att vara tydligare i gymnasiet

jämfört med i nian. I årskurs 9 är det exempelvis drygt dubbelt så många pojkar än flickor som uppger erfarenhet av AAS men i gymnasiet är det runt fem gånger fler. Erfarenhet av anabola steroider är som framgår generellt mycket ovanlig bland gymnasieflickorna. Livstidserfarenheten var signifikant högre bland pojkarna jämfört med flickorna i gymnasiet år 2018. Gällande årskurs 9 är könsskillnaden inte signifikant i årets mätningar.

Mellan 2004–2012 går det att få en uppfattning om dopningserfarenhetens intensitet eftersom eleverna då fick ange om de använt preparatet en gång, ett fåtal gånger respektive flera gånger/kurer. Runt sju av tio hade endast gjort så en eller ett fåtal gånger medan tre av tio använt dopningsmedel i större omfattning än så. Under denna period förändrades inte intensiteten i användandet, vilken dessutom förefaller ha varit relativt begränsad.

I syfte att kunna titta på narkotikaanvändning bland elever med erfarenhet av AAS har data från perioden 2016–2018 slagits samman för att generera ett tillräckligt omfattande material. Analysen visar att de som använt anabola steroider i hög grad också rapporterade användning av narkotika. Av de elever med årsaktuell användning av AAS svarade 48 % i årskurs 9 och 62 % i gymnasiet att de använt narkotika under det senaste året. För dem som inte använt anabola steroider uppgick användandet av narkotika till 5 % i årskurs 9 och 12 % i gymnasiet.

Frågeändringarna till trots kan det sammantaget konstateras att under ca 25 års tid rapporterar eleverna i årskurs 9 en låg (runt 1 %) och förhållandevis konstant andel erfarenhet av anabola steroider. Samtidigt har det trots allt skett en signifikant nedgång i livstidserfarenheten mellan 2008 och 2018 (med 0,6 procentenheter). För gymnasieeleverna gäller även där en låg och stabil rapportering av AAS användning (runt 1 %) sedan startpunkten år 2004.

Sniffning och boffning

Ulf Guttormsson

Detta kapitel beskriver hur sniffningserfarenheterna utvecklats över tid samt vilka typer av sniffningsmedel som eleverna rapporterar att de använt. Allt sedan starten 1971 har frågor om sniffning ingått i skolundersökningen. Eftersom beteendet har följts under så pass lång tid är det ofrånkomligt att frågornas utformning justerats, inte minst som det visat sig svårt att hitta tydliga och bestående definitioner för sniffning.

Vid undersökningens start handlade sniffning främst om inhalation av ångor från lättflyktiga lösningsmedel, till exempel tri och thinner. Under 2000-talet tillkom fenomenet med att inandas drivgaser från sprayförpackningar och butangas till cigarettändare. I samband med detta tillkom benämningen boffning som ett tillägg till sniffningsbegreppet. Ordet boffa började förekomma i enstaka artiklar i massmedia under 1990-talet men sedan 2009 förekommer det mera frekvent och stabilt⁷. Att ungdomar använder begreppet boffning bekräftades i de fokusgruppsintervjuer med skolelever som gjordes i samband med justeringen av frågeformuläret 2012 (Gripe & Nyström 2013).

Vid formulärrevisionen 2012 förändrades därför sniffningsfrågan till att lyda ”Har du sniffat/boffat någon gång (t.ex. lim, spray)?”. Införandet av exempel i frågan var också en nyhet. Split-half testet som genomfördes i samband med formulärrevisionen visade att ändringen ledde till att sniffningsresultaten blev signifikant högre med den nya frågeställningen (Raninen & Nyström 2013). Effekten av tidigare frågeförändringar är mera oklar (i brist på split-half tester). Att frågorna förändrats innebär att försiktighet måste iaktas vid jämförelser av resultaten från olika frågeperioder⁸.

Sniffat någon gång

Av diagram 24 framgår sniffningserfarenhetens utveckling över tid. Brott i linjerna görs när betydande frågeförändringar skett och illustrerar därmed begränsningar i jämförbarheten. År 2018 uppgav drygt 3 % av eleverna i årskurs 9 respektive gymnasiet år 2 att de någon gång provat att sniffa/boffa.

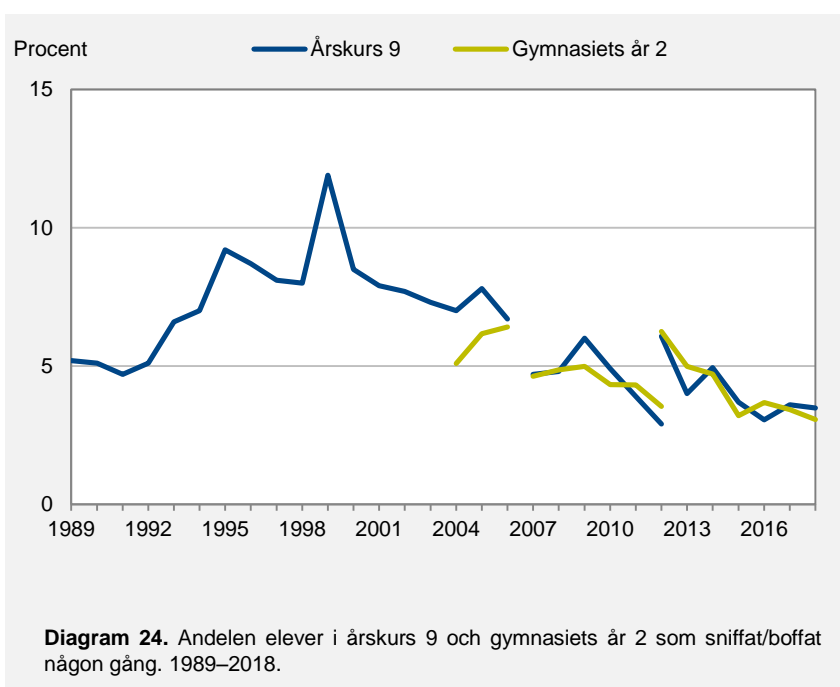
⁷ Enligt sökning på ”boffa” i svensk tryckt press i mediearkivet Retriever (2018-07-05).

⁸ Frågorna har ändrats 1972, 1973, 1983, 2007 och 2012, vilket ingående beskrivs Skolelevers drogvänor 2012 och påtalas i tabellernas fotnoter.

Av tabellerna 92–93 framgår att sniffning var betydligt vanligare under 70-talet, i synnerhet om man beaktar att erfarenheterna mättes på ett sådant sätt att livstidsprevalensen underskattades åren 1973–1983⁹. Under 90-talet inträffade en uppgång men efter millennieskiftet har sniffningstrenden varit mer eller mindre nedåtgående.

Att boffning inte användes som komplement till sniffning förrän 2012 verkar ha inneburit att sniffnings-/boffningsnivån underskattats under i alla fall de närmast föregående åren. Med hänsyn tagen till att frågan numera innefattar begreppet boffa framstår alltså de senaste årens sniffningsresultat som särskilt låga. Perioden 2012–2018, då den senaste frågeställningen använts, har sniffningserfarenheten halverats i båda årskurserna och denna nedgång är signifikant. Jämfört med 2012 var 2018 års värden cirka tre procentenheter lägre.

Inga större könsskillnader har förekommit under de senaste tio åren i någon av årskurserna även om det kan noteras att pojkarna i regel rapporterar sniffningserfarenhet i något högre grad än flickorna då deras resultat i genomsnitt ligger

⁹ Frågan löd "Sniffar du?" och fångade alltså inte in de elever som provat men upphört med detta.

någon procentenhet högre. År 2018 var dock könsskillnaden större då dubbelt så många (4 jämfört med 2 %) bland pojkarna sniffat/boffat och detta gällde båda årskurserna. Dessa skillnader var statistiskt signifikanta.

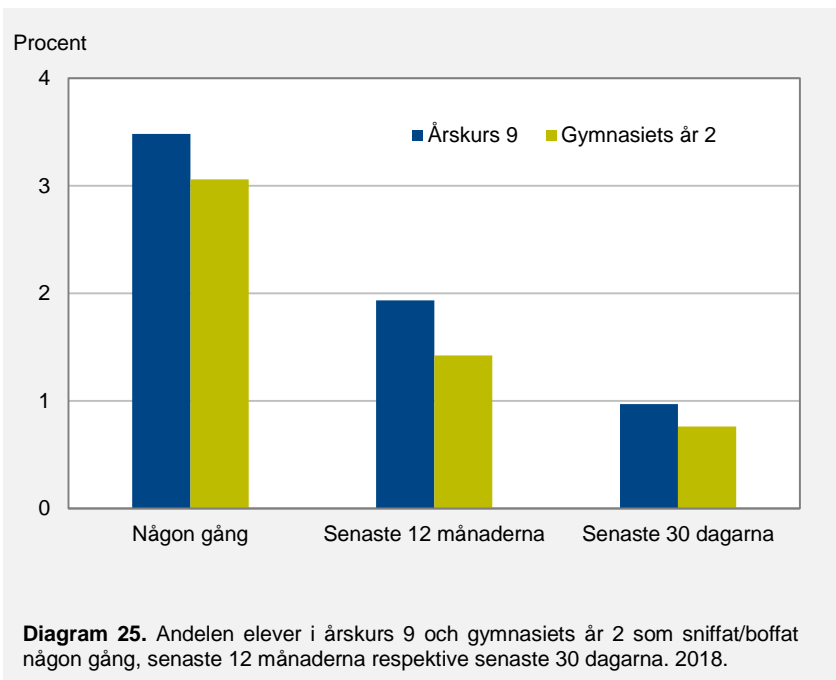
Noterbart är att ingen tydlig ökning av livstidsprevalensen sker mellan nian och gymnasiet andra år, vilket exempelvis är fallet för narkotika. Om niornas resultat förskjuts två år är det till och med så att samma årskull rapporterar något lägre prevalens i gymnasiet än i nian under perioden. Ett skäl till detta kan vara att gymnasieeleverna av någon anledning är mindre benägna att rapportera sniffningserfarenheter än niorna, ett annat att de med sniffningserfarenheter i lägre grad än andra studerar vidare på gymnasienivå. I de nationella skolundersökningarna i USA syns det tydligt att elever i gymnasieåldern återkommande rapporterar lägre livstidsprevalens för sniffning jämfört med elever i lägre årskurser (Johnston m.fl. 2018). Detta mönster återfinns alltså även i andra länder.

I sammanhanget är det värt att nämna att ytterst få debuterar med sniffning efter nian. I 2018 års undersökning var det färre än 1 % av gymnasieeleverna som uppgav att de sniffat för första gången efter att de fyllt 15 år.

Sniffningsaktualiteten

Sedan år 2000 finns uppgifter för årskurs 9 om hur många som sniffat senaste 30 dagarna (perioden 1989–1999 mättes hur många som ”fortfarande” sniffade). År 2018 uppgav 1 % av eleverna månadsaktuell sniffningserfarenhet såväl i nian som i gymnasiet (se diagram 25). Omkring en fjärdedel av eleverna i båda årskurserna som sniffat/boffat hade gjort så under de senaste 30 dagarna.

I jämförelse med exempelvis månadsaktuell alkohol-, tobaks- eller narkotikaanvändning är månadsaktuell erfarenhet av sniffning/boffning ovanlig. Till skillnad från ovan nämnda substanser är dessutom månadsprevalensen i gymnasiet lägre än vad den är i nian. Detta tyder åter på att sniffning/boffning främst är något som yngre ungdomar sysslar med. Det högsta värdet för månadsaktuell sniffningserfarenhet som uppmätts är 3 % i årskurs 9 år 2005.

Typ av substans

De som uppger sniffnings-/boffningserfarenhet får ange vad de använt i en öppen fråga och år 2018 utnyttjade omkring två tredjedelar av de med sådan erfarenhet möjligheten. I början av millenniet var lim den enskilt vanligaste sniffningssubstansen bland niorna, följt av olika typer av spray¹⁰ (doftspray, hårspray etc.) samt annan gas (framförallt butangas). Gaser och sprayer blev därefter desto mer vanligt förekommande men sedan ett antal år är lim åter klart vanligast, följt av bensin och olika spraygaser. Det tycks alltså som att minskningen av sniffningen delvis beror på att allt färre använder sprayer/gaser (inklusive butangas, dvs. tändargas). Åren 2016–2017 var dock lustgas¹¹ omnämnt nästan lika ofta som bensin bland gymnasieeleverna men 2018 var det endast enstaka elever som nämnde detta.

Förändringen av frågan som genomfördes 2012 ledde som nämnts till signifikant förhöjda nivåer av livstidsprevalensen. Detta torde bero på att frågan på

¹⁰ Det förekommer att elever uppger hårspray, doftspray etc. eller märken som t.ex. Glade och AXE. Även om det inte står uttryckligen förutsätts att det är effekten av drivgasen i dessa förpackningar som eftertraktas. Därför räknas rapporteringar av olika sprayer in i samma grupp.

¹¹ Dikväveoxid, exempelvis från patroner till gräddsifoner.

ett tydligare sätt nu också omfattar det som benämns som boffning, särskilt som det gick att se en ökning i rapporteringen av olika typer av spray när frågan förändrades 2012. Att sprayer och gaser nämndes redan innan frågeändringen pekar dock på att åtminstone en del av dem som med ett modernare språkbruk boffat trots allt rapporterat detta som sniffning även tidigare.

Det förekommer även att substanser som egentligen inte räknas som sniffningsmedel rapporteras, exempelvis luktsnus, tvättmedel och inte minst olika typer av narkotika. Detta indikerar att det existerar en viss överrapportering av sniffningserfarenheten, samtidigt som underrapportering också torde förekomma.

Undersökningen

I det här kapitlet beskrivs hur undersökningen har genomförts, vidare ges en beskrivning av bortfallet samt möjliga faktorer som kan ha haft betydelse för svarsfrekvensen. Även vissa större förändringar av formuläret beskrivs. För den som vill läsa mer om skolundersökningarnas genomförande hänvisas till *Så görs CAN:s skolundersökning* (Gripe 2013).

Sedan 2017 dras ett urval om 350 skolor i vardera årskurs. Antalet skolor utökades för att möjliggöra länsredovisningar och sedan dess är urvalet stratifierat utifrån Sveriges län. Förfarandet med stratifieringen görs för att möjliggöra en översampling av län med få invånare, i syfte att erhålla tillräckligt stora elevunderlag för att kunna redovisa resultat även från mindre län. Varje år är det ett fåtal skolor som kommer med i urvalsramen som inte skulle ha varit med, exempelvis för att skolan lagts ned. Av den anledningen korrigeras urvalsramen i efterhand och antalet skolor blir något färre. I år utgick tre skolor i årskurs 9 och tolv i gymnasiet år 2. I tabell C är dessa skolor emellertid inkluderade, antalet skolor i det slutgiltiga urvalet är alltså något färre i vissa län.

Liksom tidigare år genomfördes 2018 års datainsamling mellan elevernas sport- och påsklov. För årets undersökning innebar detta att enkäten företrädesvis skulle besvaras under veckorna 10–12. De gymnasieklasser som meddelat att de var på praktik under dessa veckor fick fram till 30 april på sig att besvara enkäten. Innan formulären skickades ut informerades rektorerna på de utvalda skolorna om undersökningens syfte och genomförande.

Tabell C. Antal skolor i vardera årskurs i respektive län. 2018.

Stockholms län	50	Kalmar län.....	10
Västra Götalands län.....	50	Blekinge län	10
Skåne län	50	Södermanlands län	10
Västernorrlands län	16	Värmlands län	10
Västerbottens län	16	Örebro län	10
Norrbottnens län	16	Västmanlands län	10
Jönköpings län	15	Dalarnas län.....	10
Hallands län.....	12	Gävleborgs län	10
Uppsala län	11	Jämtlands län.....	10
Östergötlands län	11	Gotlands län.....	3
Kronobergs län	10		

Enligt CAN:s instruktioner ska formulären besvaras i klassrummen under skrivningsliknande förhållanden. För att skydda elevernas anonymitet ska eleverna själva stoppa formuläret i ett kuvert som de sedan klistrar igen. Eleverna ska även informeras om att deras svar endast används för statistiska bearbetningar och att inga resultat från enskilda klasser redovisas, liksom att medverkan inte är obligatorisk. Eleverna ska informeras om att de kan avstå medverkan genom att lägga enkäten ofyllt i svarskuvertet, detta framgår även av introduktionstexten på formulärets förstasida.

Bortfall

Ett problem i samband med surveyundersökningar utgörs av bortfallet, det vill säga de personer som skulle ha besvarat formuläret men som av olika anledningar inte gjorde det. I skolundersökningar finns i regel två huvudtyper av bortfall. Den ena utgörs av eleverna i de klasser som inte deltog i undersökningen (här även kallat klassbortfall) och den andra av de elever som var frånvarande i samband med datainsamlingen.

Bortfallet av hela klasser har ökat något sedan 1990-talet. Detta beror förmodligen på att skolor belastas med allt fler undersökningar. I ett försök att reducera bortfallet läggs numera extra tid på att kontakta och påminna de skolor som inte inkommit med svar mot slutet av insamlingsperioden. I den sammanfattande tabell D redovisas 2018 års klassbortfall, ihop med elevbortfallet¹² samt bastalen (dvs. antalet elever som ligger till grund för redovisningarna). Redovisning av bortfallet över tid finns tillgängligt i tabeller publicerade på CAN:s hemsida (www.can.se).

I årskurs 9 var klassbortfallet 21 %, vilket var något högre än föregående år. I gymnasiet låg det på 15 %, vilket å andra sidan var bland det lägsta sedan gymnasiet inkluderades i skolundersökningen. Elevbortfallet uppgick 2018 till 17 % i årskurs 9 och 19 % i gymnasiets år 2. Dessa nivåer ligger i linje med tidigare år. Antalet formulär som låg till grund för analyserna 2018 uppgick till 5 319 i årskurs 9 och 4 878 i gymnasiets år 2.

Årets bortfall på klassnivå beskrivs även mer ingående i tabell E. En del av de klasser som ingår i klassbortfallet är så kallat tekniskt bortfall, dessa klasser har genomfört undersökningen men inte följt CAN:s anvisningar, exempelvis genom att de inte använt individuella svarskuvert eller att de besvarat enkäten efter att svarsperioden gått ut. I år gällde det nio klasser i årskurs 9 och sex i gymnasiet.

¹² Frånvarande elever i medverkande klasser, elever som avstått från att delta samt tekniskt bortfall (enskilda formulär som inkommit utan svarskuvert).

Tabell D. Antal elever, elevbortfallet i de medverkande klasserna samt klassbortfallet i procent. 2018.

	Antal elever ^{a)}			Elevbortfall ^{b)}	Klassbortfall ^{c)}
	Pojkar	Flickor	Alla		
Årskurs 9	2 572	2 611	5 319	17 %	21 %
Gymnasiets år 2	2 376	2 433	4 878	19 %	15 %

a) Antal elever som ligger till grund för redovisningarna.

b) Frånvarande elever i medverkande klasser, elever som avstått från att delta samt tekniskt bortfall (enskilda formulär som inkommit utan svarskuvert).

c) Klasser som ej deltagit samt tekniskt bortfall (t.ex. hel klass utan individuella svarskuvert eller för sent inkommen).

Tabell E. Antal klasser i urvalet, antal klasser som ej deltagit samt tekniskt bortfall. Klassbortfall i procent. Årskurs 9 och gymnasiet år 2. 2018.

	Årskurs 9	Gymnasiets år 2
Antal klasser i urvalet	347	338
Antal klasser som ej deltagit	63	46
Tekniskt bortfall, antal	9	6
Klassbortfall	21 %	15 %

Klassbortfallet i gymnasiet har sannolikt större betydelse för resultaten än i årskurs 9 eftersom sammansättningen av elever i gymnasieklasserna i högre grad sker utifrån elevernas intressen och egenskaper. Om de klasser som inte svarade på enkäten utmärker sig på något särskilt sätt kan detta ha betydelse för resultatens representativitet. Därför har gymnasieklasserna på senare år fått en utökad svarsperiod. I 2014 års rapport om Skolelevers drogvanor gjordes en ingående analys av bortfallet på klassnivå och resultatet visade att det i gymnasiet år 2 var färre skolor med enskild huvudman som deltog och att det i årskurs 9 var högre bortfall i skolor med färre elever i årskursen. Analysen visade också att undersökningens täckning gav representativa resultat trots att inte alla klasser deltog (Englund (red.) 2014).

Elevbortfallet på 17 respektive 19 % i årskurs 9 och i gymnasiet år 2 redovisas i detalj i tabell F. Elevbortfallet inkluderar frånvarande elever, elever som avstått från att delta samt tekniskt bortfall dvs. enskilda formulär som inkommit utan individuellt svarskuvert (vilket kan ha påverkat elevens känsla av anonymitet och därav svarens tillförlitlighet). Undersökningen är frivillig och det var 38 elever i årskurs 9 och 17 i gymnasiet som valde att inte delta i undersökningen, vilket motsvarar omkring en halv procent i respektive årskurs. I tabellen redovisas även antalet enkäter som sorterats bort genom den filtrering som beskrivs i efterföljande avsnitt, dessa ingår inte i elevbortfallet.

Tabell F. Antal elever i urvalet, elever i deltagande klasser och elever som ligger till grund för redovisningen samt individbortfallet. Årskurs 9 och gymnasiets år 2. 2018.

	Årskurs 9		Gymnasiets år 2	
	Antal	Andel	Antal	Andel
Antal elever i urvalet	8 571		7 419	
Antal elever i deltagande klasser ^{a)}	6 545		6 102	
Antal elever som ligger till grund för redovisningen	5 319		4 878	
Frånvarande elever (rapporterat av lärarna) ^{b)}	1 072	16 %	1 146	19 %
Avstått från att delta	38	1 %	17	0 %
Enstaka enkäter utan individuellt svarskuvert	4	0 %	6	0 %
Bortsorterade enkäter	112	2 %	55	1 %

a) Antal elever i deltagande klasser har beräknats genom antal inkomna enkäter samt lärarnas rapportering av frånvarande elever. En del lärare rapporterar inte frånvarande elever, därför har antalet elever räknats upp för att motsvara antal deltagande klasser.

b) Gäller som ovan; en del lärare rapporterar inte frånvarande elever, därför har antalet elever räknats upp för att motsvara antal deltagande klasser.

Tabell G. Frånvarande elever, rapporterat av lärarna. Årskurs 9 och gymnasiets år 2. 2018.

	Årskurs 9	Gymnasiets år 2
Sjuk	8 %	11 %
Annan giltig frånvaro	6 %	4 %
Ogiltig frånvaro	3 %	4 %

Av tabell G framgår att den mest förekommande anledningen till frånvaro är sjukdom och i årets undersökning utgjordes detta av 8 % i årskurs 9 och 11 % i gymnasiets år 2. I årskurs 9 var giltig frånvaro det näst vanligaste och ogiltig frånvaro minst vanligast, medan dessa två var lika vanligt i gymnasiet.

I anslutning till 1993 års nationella undersökning gjordes en särskild studie i årskurs 9 i Stockholms skolor. I samband med studien gjordes även en uppföljning av elevbortfallet genom att de elever som var frånvarande vid undersökningstillfället fick besvara formuläret när de återvände till skolan. Som väntat redovisade eleverna i bortfallsuppföljningen en större konsumtion av alkohol, narkotika och tobak jämfört med eleverna som besvarade enkäten vid ordinarie undersökningstillfälle. De ursprungliga resultaten påverkades emellertid inte med mer än enstaka procentenheter när dessa kompletterades med resultaten från bortfallsundersökningen (Andersson & Hibell 1993).

Hantering och tvättning av data

De inkomna enkäterna läses in med hjälp av en scanner. Därefter exkluderas de formulär som bedöms vara otillräckligt eller uppenbart oseriöst ifyllda. Bedömningen görs utifrån följande fasta kriterier uttryckt i fyra förprogrammerade filter:

Filter 1: Ej svarat på fem eller fler av nio centrala frågor (fr 5, fr 11, fr 15, fr 28, fr 34, fr 35, fr 36, fr 40, fr 45).

Filter 2: Svarat ”Ja” på alla narkotiska preparat (fr 46) förutom alternativen ”Vet ej” och ”Annan typ”.

Filter 3: Svarat ”två gånger eller mer” på 16 eller fler av 18 frågor i frågebatteriet över problem i samband med att man druckit alkohol (fr 33).

Filter 4: Uppgett konsumtion om mer än 100 liter ren alkohol/år. Måttet skapas av de olika dryckernas kvantitet och frekvens (fr 18–27).

Efter filtreringen av datamaterialet sänks dessutom de elever vars alkoholkonsumtion uppgick till mellan 51–100 liter ren alkohol/år ned till 50 liter.

I årets undersökning exkluderades 2 % av formulären i årskurs 9 och 1 % i gymnasiets år 2, enligt dessa kriterier (tabell F). Andelen exkluderade formulär har legat runt denna nivå de senaste fem åren.

Viktning

Datamaterialet har i årets undersökning viktats baserat på länstillhörighet (se tabell C). Från och med 1989 års undersökning görs vikten separat för pojkar respektive flickor. Det bör påpekas att även om viktning är nödvändig eftersom urvalet är icke-proportionellt och dessutom kompenserar för eventuellt snedvridet bortfall, så påverkar viktningens förfarandet i mycket liten utsträckning de redovisade resultaten.

Svarens tillförlitlighet

Vid flera studier av den vuxna befolkningen har man funnit en ovilja att redovisa känsliga förhållanden samt en tendens att medvetet eller omedvetet underskatta sin konsumtion, av bland annat alkohol. Det kan naturligtvis inte uteslutas att somliga elever i denna studie har rapporterat en för låg konsumtion (underrapportering). Det kan heller inte uteslutas att motsatsen förekommer, dvs. att elever uppger en högre konsumtion jämfört med den verkliga. En alltför högt redovisad konsumtion kan vara ett utslag av leklust eller att eleverna upplever sin konsumtion som större än vad den faktiskt varit under en längre

tidsperiod. Dessa respondenter befinner sig i en ålder då exempelvis alkoholvanor börjar etableras och kan tänkas rapportera en aktuell situation som var annorlunda för 12 månader sedan.

För att minska risken att eleverna inte svarar sanningsenligt genomförs undersökningen anonymt. Vid genomförandet av undersökningen ska en lärare vara närvarande för att motverka störande moment, se till att undersökningen genomförs enligt instruktionerna från CAN och att svarskuverten delas ut. Detta ger dock ingen fullständig garanti för att somliga inte angett en över- eller underkonsumtion av alkohol, narkotika eller andra droger. Denna problematik kan delvis hanteras med hjälp av de fyra filter som beskrivits ovan, åtminstone i de fall uppenbar överrapportering förekommit.

Förändringar av formuläret

Under åren som gått har enkätformulären genomgått olika revideringar. De större förändringar som genomförts omnämns i de olika kapitlen utifrån vilken betydelse de haft för det som ska beskrivas och analyseras. Mindre ändringar omnämns dock inte alltid, såsom smärre språkliga justeringar i frågor eller svarsalternativ. I analyserna som redovisas i de kapitel som följer, har dock ambitionen varit att alltid beakta de förändringar, som bedöms som relevanta för just den aktuella analysen, även om inte alla förändringar omnämns i texten. För mer detaljerad beskrivning av de allra flesta ändringar som gjorts i enkäten över tid hänvisas till tidigare rapporter, till exempel Henriksson & Leifman (2011).

För att kunna möta önskemål om fler bakgrundsvariabler gjordes en omfattande omarbetning av formuläret i samband med 2006 års undersökning. För att inte bryta tidsserier gjordes en så kallad ”split-half” och två formulär användes – den nya reviderade och den gamla enkäten. Varannan elev i varje klass fick besvara det gamla formuläret och varannan det nya. Det visade sig att den nya enkäten, framförallt utformningen av alkoholvanefrågorna, inte fungerade. Detta ledde till att 2007 års enkät inte blev en fortsättning på den nya reviderade enkäten 2006 utan en blandning av 2006 års gamla och nya enkät. Detta innebär också att den nya enkäten 2006 inte kunde användas som länk mellan den gamla och den nya enkäten. Med anledning av detta har vi för år 2006 valt att endast redovisa resultaten baserat på den gamla enkäten vilket i praktiken innebär att brytpunkten mellan den gamla och den nya är 2007 års enkät.

Inför 2012 års undersökning genomfördes återigen en stor omarbetning av formuläret. Syftet var denna gång att förkorta och förenkla formuläret samt att anpassa formuläret till att innefatta de kärnindikatorer som fastställts i regeringens ANDT-strategi (Socialdepartementet 2013). Även denna gång gjordes en ”split-half” för att kunna följa effekten av det nya formuläret. Den här

gången föll formulärbytet väl ut och i de flesta fall uppmättes små eller inga skillnader mellan det nya och gamla formuläret.

I de fall signifikanta skillnader kunde uppmätas fanns också oftast rimliga förklaringar. För en närmare beskrivning av 2012 års formulärrevidering se *Reviderad enkät. En analys av resultatskillnaderna* (Raninen & Nyström 2013). I föreliggande rapport redovisas resultaten från den nya enkäten fullt ut. I de fall inga signifikanta skillnader uppmätts mellan det nya och gamla formuläret 2012 redovisas inte svaren från det gamla formuläret i diagrammen. I tabellbilagan redovisas dock alltid resultaten från båda formulärens (2012A och 2012B). I de fall signifikanta skillnader uppmätts mellan det nya och gamla formuläret markeras detta i tabellen.

Sammanfattningsvis bör de representativitets- och tillförlitlighetsproblem som behandlats alltid beaktas såväl vid jämförelser av grupper av individer som vid jämförelser över tid. Det förefaller emellertid troligt att bortfallets och andra faktorerers inverkan på möjligheterna att göra jämförelser över tid är begränsad. Betydelsen av enstaka värden från enskilda år ska dock inte överdrivas.

Årets datainsamling har genomförts utan några kända avvikelser, andelen bortsorterade formulär, det individuella bortfallet och klassbortfallet låg på ungefär samma nivåer som tidigare år. Sammantaget pekar detta på en väl genomförd datainsamling som resulterat i data av god kvalitet.

Referenser

- Agardh E m.fl. (2014). *Hur stor del av Sveriges sjukdomsbörda orsakas av alkohol, narkotika och tobaksrökning? – Kartläggning utifrån ”DALY-metoden” 1990–2010*. Institutionen för folkhälsovetenskap. Stockholm: Karolinska Institutet.
- Andersson B & Hibell B (1993). *Skolelevers drogvanor 1993*. Rapport 36. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- CAN (2017). *Drogutvecklingen i Sverige 2017*. Rapport 164. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Englund A (red.) (2014). *Skolelevers drogvanor 2014*. Rapport 146. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Englund A (red.) (2016). *Skolelevers drogvanor 2016*. Rapport 161. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Gripe I (2013). *Så görs CAN:s skolundersökning*. En genomgång av praktiskt genomförande och metodologi. Rapport 135. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Gripe I & Nyström S (2013). Pilotstudie av den nya enkäten. I: *Skolelevers drogvanor 2012*. Rapport 133. Leifman H (red). Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Gripe I, Danielsson AK & Ramstedt M (2018). *Are changes in drinking related to changes in cannabis use among Swedish adolescents? A time-series analysis for the period 1989–2016*. *Addiction*.
- Guttormsson U (2014). Läkemedel. I: *Skolelevers drogvanor 2014*. Rapport 146. Englund A (red.). Stockholm. Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Hajek P, Etter J-F, Benowitz N, Eissenberg T & McRobbie H (2014). *Electronic cigarettes: review of use, content, safety, effects on smokers and potential for harm and benefit*. *Addiction*, add.12659.
- Henriksson C & Leifman H (2011). *Skolelevers drogvanor 2011*. Rapport 129. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Henriksson C (2017). *Nätdroger*. I: *Skolelevers drogvanor 2017*. Rapport 170. Thor S (red.). Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Henriksson C (2018). *Tobaksvanor i Sverige*. Rapport 172. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Hox J (2002). *Multilevel analysis: techniques and applications*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Publishers.
- Jaspers I (2016). *Pulmonary Effects of Exposure to Tobacco Smoke and New Tobacco Products*.

Johansson K & Finn Wallhed S (2012). Läkemedelsberoende – uppkomst och behandling. I: Fahlke C (red). *Handbok i missbrukspsykologi – teori och tillämpning*. Malmö: Liber. Sid. 98–113.

Johnston LD m.fl. (2018). *Monitoring the Future national survey results on drug use: 1975–2017:2017 Overview, Key Findings on Adolescent Drug Use*. University of Michigan Ann Arbor: Institute for Social Research, The University of Michigan.

Kraus L m.fl./The ESPAD Group (2016). *ESPAD Report 2015. Results from the European School Survey Project on Alcohol and other drugs*. Lisbon: European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction.

Leifman H & Henriksson C (2013). *Ungdomar som använder nätdroger – vilka är de? Empiriska analyser av skolelevers drogvanor med fokus på nätdroger*. Rapport 137. Stockholm: Centralförbundet för alkohol och narkotikaupplysning.

Leifman H (2014). Alkohol. I: *Skolelevers drogvanor 2014*. Rapport 146. Englund A (red). Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Leifman H (2016). *Drugrelated deaths in Sweden – Estimations of trends, effects of changes in recording practices and studies of drug patterns*. Rapport 158. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Raninen J & Nyström S (2013). *Reviderad enkät 2012. En analys av resultatskillnaderna*. Rapport 134. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Rouabhia M, Park H, Semlali A, Zakrzewski A, Chmielewski W & Chakir J (2016). *E-cigarette Vapor Induces an Apoptotic Response in Human Gingival Epithelial Cells Through the Caspase-3 Pathway*. *Journal of Cellular Physiology*. Volume 232, Issue 6, June 2017, pg 1539–1547.

SFS 1991:1969. *Lag om förbud mot vissa dopningsmedel*. Svensk författningssamling. Stockholm: Socialdepartementet.

SFS 2017:425. *Lag om elektroniska cigaretter och påfyllningsbehållare*. Stockholm: Socialdepartementet.

Socialdepartementet (2013). *Uppföljning av regeringens alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobaksstrategi – Förslag på indikatorer och styrning*. Nr 2. Stockholm: Regeringskansliet.

Socialdepartementet (2013). *Uppföljning av regeringens alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobaksstrategi – Förslag på indikatorer och styrning*. Nr 2. Stockholm: Regeringskansliet.

Socialstyrelsen (2016). *Narkotikarelaterade dödsfall – En analys av 2014 års dödsfall och utveckling av den officiella statistiken*. <http://www.socialstyrelsen.se/publikationer/2016/2016-2-32>.

Sundar I, Javed F, Romanos G & Rahman I (2016). *E-cigarettes and flavorings induce inflammatory and pro-senescence responses in oral epithelial cells and periodontal fibroblasts*. *Oncotarget*. 2016; 7:77196–77204.

Sundin E, Landberg J & Ramstedt M (2017). *Negativa konsekvenser av alkohol, narkotika och tobak – en studie med fokus på beroende och problem från andras konsumtion i Sverige 2017*. Rapport nr 174. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Sveriges Riksdag (2016). *En samlad strategi för alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobakspolitiken 2016–2020*. Regeringens skrivelse 2015/16:86. Thor S (2017). *Skolelevers drogvanor 2017*. Rapport 170. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Taylor B, Irving HM, Kanteres F, Room R, Borges G, Cherpitel C m.fl. (2010). *The more you drink, the harder you fall: A systematic review and meta-analysis of how acute alcohol consumption and injury or collision risk increase together*. Drug and Alcohol Dependence. 110:108–16.

Thor S, Raninen J & Landberg J (2017). *More drinking, more problems – Stable association between alcohol consumption and harm among Swedish youth 1995–2012*. Alcohol and Alcoholism, 1;52(3):358–364.

Thor S (red.) (2017). *Skolelevers drogvanor 2017*. Rapport 170. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Trolldal B & Leifman H (2017). *Alkoholkonsumtionen i Sverige 2016*. Rapport 167. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Trolldal B & Leifman H (2018). *Alkoholkonsumtionen i Sverige 2017*. Rapport 175. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Vardavas C, Filippidis F & Agaku I (2013). *Determinants and prevalence of e-cigarette use throughout the European Union: a secondary analysis of 26 566 youth and adults from 27 Countries*. Tobacco Control 2013-05-13.

World Health Organization (2014). *Global status report on noncommunicable diseases 2014*. World Health Organization.

Elektroniska källor:

1177 Vårdguiden (2018). www.1177.se. Läkemedel och alkohol, Hämtat 2018-11-02. Senast uppdaterat 2018-05-14. <https://www.1177.se/Stockholm/Fakta-och-rad/Rad-om-lakemedel/Lakemedel-och-alkohol/>

FASS (2018). www.fass.se. Läkemedel och hälsa – Alkohol och läkemedel.

Livsmedelsverket (2018a). Risker med kosttillskott. Hämtat 2018-1-12 Senast granskad 2018-01-10. <http://www.livsmedelsverket.se/livsmedel-och-innehall/kosttillskott/risker-med-kosttillskott/>.

Livsmedelsverket (2018b). Efedrin och synefrin. Hämtat 2018-11-12 Senast granskad 2018-10-30. <http://www.livsmedelsverket.se/livsmedel-och-innehall/kosttillskott/amen-i-kosttillskott/efedrin/>.

Läkemedelsverket (2018a). Narkotiska läkemedel. Hämtat 2018-11-02 Senast granskad 2015-07-03. <https://lakemedelsverket.se/malgrupp/Halso---sjukvard/Forskri-ning/Narkotikaklassade-lakemedel/>.

Läkemedelsverket (2018b). Om bantningsmedel. Hämtat 2018-11-02 Senast granskad 2007-05-31. <https://www.lakemedelsverket.se/Alla-nyheter/NYHETER-2007/Farliga-amnen-i-flera-bantningsmedel-pa-Internet/Om-bantningsmedel/>

Surgeon general, Factsheet (2017). <https://www.surgeongeneral.gov/library/reports/preventing-youth-tobacco-use/factsheet.html>, nedladdat 2017-11-02.